

İbrahimî Dinler Bağlamında Yezidiliğin İnanç Kökenleri Üzerine Oryantalist Yaklaşımlar

Orientalist Approaches to the Origins of Yezidi Beliefs in the Context of Abrahamic Religions

Rezan BİRLİK

Doktora Öğrencisi | PhD Student

Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi
Şırnak University, Institute of Graduate Studies, Department of Basic Islamic Sciences, History of Islamic Sects
Şırnak, Türkiye

<https://orcid.org/0009-0001-2742-3906>

rezanbirlik@gmail.com

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 21.10.2025

Kabul | Accept: 17.12.2025

Yayın | Publish: 31.12.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/>

Atıf | Cite As

Birlik, Rezan. "İbrahimî Dinler Bağlamında Yezidiliğin İnanç Kökenleri Üzerine Oryantalist Yaklaşımlar". e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi 18/2 (Aralık 2025), 660-682. <https://doi.org/10.18403/>

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Mezopotamya, birçok din, inanç ve kültürün yuvalandığı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Adeviyye tarikatı, 12. yüzyılda bu coğrafyada yayılım göstermiş tasavvufi bir ekol olarak kendini göstermiştir. Adeviyye'nin kurucusu Şeyh Adî, kendisinden sonraki takipçileri tarafından aşırı tazimle insanüstü bir varlık olarak gösterilmiştir. Yezidilik ise, komşu din ve inanışların etkisiyle de kısa sürede Adeviyye'den bir dönüşüm olarak ortaya çıkmıştır. Senkretik yapısı ile oryantalistlerin dikkatini çeken Yezidilik, oryantalistler tarafından incelenerek Batı dünyasına tanıtılmış ve ilgi uyandırmıştır. Ancak oryantalistlerin bakış açıları, Yezidiliğin kapalı yapısı ve tarihsel gerçeklerden uzak felsefi yorumlar nedeniyle çelişkili bir portre oluşmasına neden olmuştur. İslâm mezhepleri tarihi biliminin araştırma konularından biri olan Yezidi doktrini içerisinde; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm dinlerine ait izler bulunmaktadır. Oryantalistlerin bu yerleşik gelenekler üzerinde yaptığı çalışmalar, Yezidiliğin kökenlerine dair farklı teoriler ortaya koymalarına neden olmuştur. Her bir araştırmacı, yaptığı gözlem ve incelemeler neticesinde Yezidiliğin inanç kökenlerini İbrahimi dinlere dayandırma eğiliminde olmuştur. Kimi araştırmacılar, Yezidiliğin inanç, ritüel ve etnik bağlamda belirli bir din veya inanca dayandığını ileri sürerken, kimileri farklı din ve inançların gelenekleriyle harmanlandığı eklektik bir yapı olduğunu savunmuştur. İbrahimi dinlerin Yezidi inanç gelenekleri üzerindeki tesirlerinin arka planında siyasî ve dinî bazı gerçekler yatmaktadır. Dolayısıyla Yezidi doktrininin şekillenmesinde İbrahimi dinlere yönelik bakış açısı önemli bir unsur olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Yezidilik, Oryantalizm, İnanç Gelenekleri, Senkretizm.

Abstract

Mesopotamia has long possessed a cosmopolitan structure that has served as a homeland for numerous religions, belief systems, and cultures. The 'Adawiyya order emerged as a Sufi tradition that spread throughout this region in the twelfth century. Its founder, Shaykh 'Adî, was subsequently portrayed by his followers as a supra-human figure through excessive veneration. Yezidism, influenced by neighboring religions and belief systems, emerged within a relatively short period as a transformation deriving from the 'Adawiyya tradition. Due to its syncretic character, Yezidism attracted the attention of Orientalist scholars, who examined the tradition and introduced it to the Western world, where it generated considerable interest. However, Orientalist perspectives, shaped by the closed nature of Yezidi society and philosophical interpretations detached from historical realities, contributed to the emergence of a contradictory portrayal of Yezidism. As one of the research subjects within the field of the history of Islamic sects, Yezidi doctrine contains discernible elements derived from Judaism, Christianity, and Islam. Studies conducted by Orientalist scholars on these established traditions led to the formulation of diverse theories concerning the origins of Yezidism. Based on their observations and analyses, each researcher tended to trace the religious foundations of Yezidi belief back to the Abrahamic religions. While some scholars have argued that Yezidism is rooted in a specific religion or belief system in terms of doctrine, ritual practice, and ethnic context, others have maintained that it represents an eclectic structure formed through the synthesis of traditions from various religions and belief systems. The influence of the Abrahamic religions on Yezidi religious traditions is underpinned by certain political and religious factors. Consequently, attitudes toward the Abrahamic faiths have constituted a significant element in the formation of Yezidi doctrine.

Keywords: History of Islamic Sects, Yazidism, Orientalism, Religious Traditions, Syncretism.

Giriş

Mezopotamya, insanlık tarihi sürecinde dinlerin, mezheplerin ve kültürlerin ortaya çıktığı, geliştiği ve yayıldığı bir coğrafyanın adı olmuştur. MS 7. yüzyılda gerçekleşen fetih hareketleriyle birlikte bu bölgede İslâm dininin hâkimiyeti tesis edilmiş; ancak Dicle Vadisi, barındırdığı kadim toplulukların köklü inançları, komşu milletlerle etkileşimleri, siyaset ve anlayış farklılıkları gibi nedenlerle, bazı dinî hareketlerin hız kazandığı bir merkez haline gelmiştir. Bu bağlamda Mezopotamya coğrafyası; Yahudilik, Hristiyanlık, eski Asur ve Babil dinleri, Maniheizm, Zerdüştlük ve Sâbiilik inançlarının kalıntılarının yanı sıra, Haricilik, Yezidilik, Şiilik ve onun bir alt kolu olan Nusayrilik gibi İslâm içinden doğmuş dinî akımların etkisiyle dikkat çekmiş, mozaik bir yapıya bürünmüştür.¹ Bu oluşumlar arasında Yezidilik, sahip olduğu inanç sistemi, ritüelleri ve sosyal yapısıyla en dikkat çekenlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Yezidi mezhebinin temellerini teşkil eden Adeviyye tarikatı, Suriye'nin Baalbek vilayetinden Musul coğrafyasında yer alan Laleş Vadisi'ne göç eden Şeyh Adî b. Musâfir tarafından kurulmuştur.² Emevî hatırasına dayanan Adeviyye tarikatı, takipçilerinin Şeyh Adî ve haleflerine karşı aşırı

¹ Jean Spiro, "Les Yezidi Ou Les Adorateurs Du Diable", *Bulletin de la Société Neuchâteloise de Géographie* 12 (1900), 3-4; Victoria Lady De Bunsen, *The Soul of the Turks* (London: Smith, Elder & Co., 1910), 2/250-251; R. H. W. Empson, *Melek Taus Dini: Yezidilik*, çev. Cumhur Atay (İstanbul: Sarmal Kitabevi, 2023), 129-130.

² Isya Joseph, *Devil Worship: The Sacred Books and Traditions of the Yezidiz* (Boston: R. G. Badger, 1919), 111-112.

yüceltmenin yanında iç ve dış bazı etkenlerin de etkisiyle, heretik bir yapı olan Yezidilik hareketine dönüşmüştür.³

Yezidi toplumu ile Batılıların ilk karşılaşmaları, 17. ve 18. yüzyıllarda İtalyan Michele Febvre, Fransız Guillaume-Antoine Olivier, İngiliz Thomas Hyde ve Alman asıllı Carsten Niebuhr gibi oryantalist ve seyyahlar ile gerçekleşmiştir. Ancak 19. yüzyılın başlarında, William Francis Ainsworth, Asahel Grant, George Percy Badger ve Austen Henry Layard, Yezidi toplumunu Batı dünyasının dikkatine sunan ve daha yakından tanıtan araştırmacılar olmuşlardır. Bu tanışma ve tanıtırma süreciyle birlikte, oryantalistlerin Yezidilik üzerine akademik araştırma serüveni başlamıştır. Yezidi doktrinini inceleyen araştırmacıların ilk tartıştıkları konuların başında, inanç sistemleri ve kökenleri gelmekteydi. Ancak Yezidilerin dışa kapalı yapıları ve yabancılara karşı duydukları güvensizlik, bilgi almayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle Yezidiler hakkında elde edilen ilk bilgiler, genelde komşuları olan Hristiyan ve Müslümanlar aracılığıyla edinilmiştir.

Yezidilerin sünnet uygulamasını ve Hamursuz Bayramı'nı tatbik etmeleri nedeniyle Dr. Asahel Grant, Yezidiliğin inanç kökenlerini Yahudiliğe dayandırmıştır.⁴ Yezidilik ritüelleri arasında vaftiz töreni, şarap içme ritüeli ve haç işareti uygulamasının yer alması, Yezidilik teolojisinin temel yapısının Hristiyanlık üzerine inşa edildiği yönündeki yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Yahudi ve Hristiyan gelenek yaklaşımlarının yanında sünnet, oruç ve kurban gibi uygulamaların bulunmuş olması da Yezidi inanç sistemini İslâm diniyle ilişkilendirme gayretlerinin kendini göstermeye başladığını ortaya koymaktadır. İbrahimi dinleriyle ilişkilendirme yaklaşımları, ilk dönem oryantalistlerinden başlayarak modern oryantalistlere kadar süregelmiştir.⁵ Yezidiliği İbrahimi dinlerine bağlama yaklaşımlarında olan oryantalistler, bazen bir dine bağlama gayreti gösterirken, bazen de birden fazla dinle ilişkili eklektik bir özellik taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmacı Henry Lobdell, Yezidi doktrinin İslâmiyet, Hristiyanlık ve eski İran felsefelerinin bir karışımı olduğunu iddia etmiştir.⁶ Thomas Hyde ise, Yezidi doktrinin İslâm ile putperestliğin bir sentezi olduğunu belirtmiştir.⁷ Oryantalist Spiro ise, "Yezidi dininin kökeni Maniheizm değil; Asur, Pers, Hristiyan ve Müslüman anılarıyla karışmış bir Maniheizm'dir."⁸ ifadeleri ile Yezidi inanç geleneğinin eklektik yapısına vurgu yapmaktadır. Oryantalist Alphonse Mingana'ya göre, "Bize göre onların inançları ve dinî ibadetleri Yahudi, Hristiyan, pagan ve hatta İslâmî anlayışların eşit olmayan bir karışımı gibi görünmektedir."⁹ Görüldüğü üzere, her bir oryantalist Yezidiliğin inanç kökenlerini kendi bakış açısına göre konumlandırmıştır.

Yezidilik araştırmalarında, Yezidi toplumunun dış dünyaya güvensizlikleri ve farklı milletlere mensup oryantalistlerin yaklaşımlarındaki farklılıklar nedeniyle, Yezidi inanç kökenleri hakkında tam bir tespitin yapılması güç hale gelmiş ve bu durum farklı yorumların yapılması sonucunu doğurmuştur. Aslında, araştırmalarda uygulanan yöntem hatalarının da bu çelişkilerin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim oryantalist Isya Joseph, araştırmada kullanılan bu yöntem hatalarını şu şekilde özetlemektedir:

Modern oryantalistler, sorunun çözümüne yaklaşımdan çok uzakta kalmıştır. Bunun nedeni, kısmen konuya duydukları aşırı ilgi olabilir; bu ilgi, onları olguları eleştirel bir incelemeye tâbi tutmadan kabul etmeye yöneltmiştir. Ancak, onların yazılarının indirgemeci bir şekilde incelenmesi, bunun başka bir sebepten değil, izledikleri yöntemden kaynaklandığını göstermektedir. Bu, onların yaklaşımının, çözüm bulmaktan çok, belirli bir metodu takip etmeye dayandığını ortaya koymaktadır. Tarihsel yöntemi değil, felsefi yöntemi

³ Ahmed Teymür Paşa, *Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu*, çev. Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Ataç Yayınları, 2008), 57.

⁴ Asahel Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*, çev. Hikmet İlhan (İstanbul: Avesta Yayınları, 2015), 34.

⁵ Walter Keating Kelly, *Syria and the Holy Land, Their Scenery and Their People: Being Incidents of History and Travel, from the Best and Most Recent Authorities* (London: Chapman and Hall, 1844), 49; T. Menzel, "Yezidiler", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1986), 13/417; Spiro, "Les Yezidi Ou Les Adorateurs Du Diable", 25.

⁶ William Seymour Tyler, *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D., Late Missionary of the American Board at Mosul: Including the Early History of the Assyrian Mission* (Boston: The American Tract Society, 1859), 224.

⁷ Thomas Hyde, *Historia Religionis Veterum Persarum eorumque Magorum* (Oxford: Sheldonian Theatre, 1700), 516.

⁸ Spiro, "Les Yezidi Ou Les Adorateurs Du Diable", 22.

⁹ Alphonse Mingana, "Devil Worshippers: Their Beliefs and Their Sacred Books", *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)*, (1916), 516.

kullanmışlardır.¹⁰

Oryantalistlerin, tarihsel bazı gerçekleri ve bağlamları görmezden gelerek, olaylara düşünsel ve yüzeysel biçimde yaklaşımları, hatalı ve çelişkili sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Yezidiliğin inanç kökenleri üzerine yapılan oryantalist araştırmalar, yukarıda belirtilen nedenlerle birbiriyle çelişen hatalı teşhislerin ortaya çıkarmasına yol açmıştır. Ülkemizde, Yezidiliğin inanç kökenleri hakkında; Davut Okçu'nun 2012 yılında yayımlanan, *"Yezidiliğin Oluşmasında İslâm ve Mecusiliğin Etkileri"* adlı makalesi, Esra Gülnihal'in 2018 yılında yayımlanan, *"Yezidiliğin Oluşum Sürecinde Tasavvufun Etkisi"* adlı makalesi ve Betül Yüksel'in 2019 yılında yayımlanan *"Yezidiliğin Oluşmasında İslâm Dışındaki Dinlerin Etkisi"* adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ancak yapılan bu çalışmalar, sayı bakımından hem yeterli düzeyde olmamakla birlikte, Yezidiliğin inanç kökenlerinin tespiti konusunda müstakil bir çalışmanın eksikliğini göstermektedir. Batı dünyasında ise bu konuda daha zengin bir literatür bulunmaktadır. Nitekim Jean Spiro'nun 1900 tarihli, *"Les Yezidi"*, Michelangelo Guidi'nin 1931 yılında yayımlanan *"Origine dei Yazidi e Storia Religiosa dell' İslâm ve del Dualismo"*, Philip G. Kreyenbroek'un 2014 yılında Türkçeye çevrilen, *"Ezidilik"* ve Victoria Arakelova'nın 2004 tarihli *"Notes on the Yezidi Religious Syncretism"* adlı eserleri bu alanda yapılan çalışmalardan sadece birkaçıdır. Ancak, ülkemizde olduğu gibi Batı dünyasındaki çalışmalar arasında da Yezidilik inanç gelenekleri hakkında detaylı müstakil bir çalışmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu eksikliği gidermek amacıyla, farklı dönemlerde araştırma yapmış oryantalistlerin verilerinden hareketle İbrahimî dinler bağlamında Yezidi inanç geleneklerinin kökenlerine dair yaklaşımlar analiz edilerek, eleştirel ve tarihsel gerçeklere dayalı bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır. Ayrıca çalışmamızda, Yezidi literatürü ve akademik çalışmalardan da istifade edilerek, oryantalist veriler değerlendirilmeye gayret edilecektir. Böylelikle İslâm, Yezidi ve oryantalist literatüründen oluşan zengin veriler karşılaştırılmalı olarak daha doğru bir sonuç elde edilmesi hedeflenmektedir. Yezidiliğin inanç kökenlerinin İbrahimî dinler bağlamında sahip olduğu senkretik bir yapıya bürünmüş olmanın arka planı ve nedenleri oryantalist verilerle irdelenerek, hangi geleneğin hangi semavi dinden kaynaklandığı belirtilmesi amaçlanmıştır.

1. Yahudi Geleneği

Yezidi teolojisinde yer alan bazı uygulamalar, Yezidilerin hem ırk hem de inanç bağlamında Yahudilerle ilinti olabileceğine dair teorileri ortaya çıkarmıştır. Dr. Asahel Grant, Yahudi geleneğini savunan az sayıdaki araştırmacının en başında yer almaktadır. Grant, Yezidi geleneklerini ele alarak *"Nesturiler veya Kayıp Kabileler"* adlı kitabında bir değerlendirmede bulunmuştur. Yezidi inanç kökenlerinin İbrânî olduğuna yönelik teorisini beş başlık altında ele almıştır. Grant'a ait teoriler tek tek ele alınırken, diğer tarafta bu teoriler hakkında farklı görüş bildiren oryantalistlerin de fikirleri değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Grant'ın İbrânî kökenli olduğuna inandığı ilk Yezidi uygulama sünnettir. Yezidilerin, bu uygulamayı ya Müslümanlardan ya da Yahudilerden aldığını belirten Grant, eğer bu uygulama Müslümanlardan alınmış olsaydı, Yezidiliğin İslâm ile ilişkilendirileceğini ifade etmiştir. Ancak Grant, böyle bir bağın söz konusu olmadığı düşüncesinden hareketle, sünnet uygulamasının Yahudilerden alındığı yönünde çıkarımda bulunmuştur. Grant, sünnet ayinine dair bu görüşünü şu olguya dayandırmaktadır:

Müslümanların on üç yaşına kadar sünneti ertelemelerinin aksine Yezidiler çocuklarını bebekken sünnet ediyorlar. Öyleyse bu şekilde uygulanan söz konusu ayin, Yezidilerin İbrânî kökenden geldiklerini gösteren güçlü bir kanıttır.¹¹

Şarkiyatçı Alessandro De Bianchi, Yezidilerde uygulanan sünnet uygulamasının, Müslümanlar arasında da tatbik edildiğini belirtmektedir. Müslüman Arap ve Türklere, bu uygulama nedeniyle sünnet kelimesinden gelen Sünnî denildiğini aktarır. Ancak, Yezidiler Müslüman olmadıklarına göre, bu uygulamayı temel bir yasa olarak kabul eden Yahudilerden aldıklarını belirten Bianchi, bu nedenle onların Yahudilerin torunları olduğu yönünde bir çıkarım yapmıştır.¹² Kelly, sünnet uygulamasının Yezidilerin inanç bağlamında Yahudilerle özdeşleştirilmesini sağlayan bir işaret olduğunu belirtir.¹³ Araştırmacı Heard ise Yezidi

¹⁰ Joseph, *Devil Worship*, 104-105.

¹¹ Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*, 242.

¹² Alessandro De Bianchi, *Viaggi in Armenia, Kurdistan e Lazistan* (Milano: Stabilimento Tipografico già Boniotti, 1863), 235-236.

¹³ Kelly, *Syria and the Holy Land*, 47-48.

erkeklerin tamamının sünnet edildiğini aktarır.¹⁴ Araştırmacılarından George Percy Badger ve Hutton Oswald Parry, sünnet uygulamasının Yezîdi toplumunda mevcut olduğunu, ancak bunun zorunlu bir durum olmadığını ifade eder. Badger, Sincar ve Ermenistan Yezîdileri arasında sünnetin alışılmış bir durum olmadığına değinir.¹⁵ Oryantalist August Von Haxthausen ise Ermenistan'daki Yezîdilerin sünnet uygulamasını reddettiklerini ve bunun nedenini şu cümlelerle açıkladığını belirtmiştir: “Bu ayının onlar tarafından uygulandığı iddia edildi; bana bunu kesin bir dille reddettiler ve bu uygulamayı hor gördüklerini, çünkü bunun düşmanları olan Müslümanlar ve Yahudiler tarafından yapıldığını söylediler.”¹⁶ Haxthausen'in aktardıkları, Dr. Grant'ın sünnet uygulamasının İbrâni kökenli olduğu yöndeki iddiasına karşı çıkan bir açıklamadır. Eğer Yezîdiler gerçekten İbrâni kökenli olmuş olsalardı, Yahudiliğin önemli yasalarından biri olan sünnet uygulamasını kesin bir şekilde sürdürmeleri kaçınılmaz olurdu. Ancak görüldüğü üzere, bazı Yezîdi toplulukları bu uygulamayı kesin bir şekilde reddetmektedir. Yezîdi kutsal metinleri incelendiğinde, sünnet uygulamasının zorunlu dini bir vecibe olduğu konusunda herhangi bir net metin bulunmamaktadır. Ayrıca Yezîdi mitlerinde de bundan söz edilmemektedir. Dolayısıyla sünnet ritüelinin, dini bir vecibe olmaktan ziyade geleneksel bir uygulama olduğu sonucu çıkmaktadır. Nitekim Ermenistan ve Gürcistan bölgesinde yaşayan Yezîdilerin bu ritüelden kaçınmış olmaları, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi ve Irak'ın kuzeyindeki Yezîdilerde ise daha çok görülmesi, bu sonucu daha tutarlı hâle getirmektedir. Grant'ın sünnet uygulamasını İslâm kökenli olmaktan ziyade Yahudi dini ile ilişkilendirmiş olması, Yezîdiliği İslâm ile alakasız bir akım olarak değerlendirme ya da Yahudi kökene bağlama gayreti olarak söylenebilir. Yezîdilikteki sünnet ritüelinin Yahudi kökenli olduğunu savunan oryantalistlerin Grant ve Bianchi ile sınırlı kalmış olması, bu iddianın pek tutarlı olmadığını göstermektedir.

Grant'ın, Yezîdilerin inanç bakımından Yahudi kökenli olduğunu ileri sürdüğü ikinci kanıt, kurban geleneğidir. Ona göre bu uygulama kuvvetli bir şekilde Yahudi özellikleriyle örtüşmektedir ve bu benzerlik, kurban zamanı, sıklığı ve ritüele eşlik eden diğer Yahudi ibadetlerinde kendini göstermektedir.¹⁷ Birçok din ve kültürde mevcut olan kurban sunumunun köken olarak Yahudilere dayandırılmayacağını belirten Wigram, Yezîdilerin bu âdeti büyük olasılıkla daha eski bir kaynaktan almış olabileceklerini ileri sürmüştür.¹⁸ Kurban ibadeti Yezîdiler arasında yaygın bir şekilde yer edinmiş durumdadır. Xidir Pîr Silêman tarafından derlenen “Êzîdyatî” adlı Yezîdilere ait din eğitimi kitabında kurban geleneği şu şekilde tarif edilmektedir:

Cejna Qurbanê: Ev cejne li ser xatira Birayim Xelil babê pêxmberaye, her malek di vêt serbira xo hebit. Ev cejne di gerêt bi hijmartina heyvê ye, her sal deh roja pêşve di çî.¹⁹

Kurban Bayramı: Bu bayram, peygamberlerin babası İbrâhim Halil'in hatırasına yapılır. Bu günde her ev kendi kurbanını keser. Bu bayram kamerî takvime göre hesaplanır ve her yıl on gün geriye doğru kayar.

Ayrıca Yezîdi sözlü geleneği olarak bilinen kavllerde de kurban bayramı geleneğinin bulunduğu dair beyitlerde şu atıflara yer verilmektedir:

Çarşema serê nîsanê,
Nisan ayının başındaki Çarşamba'da,
Deng belabû êzdiyê Şerqê û Şamê,
Yezîdilerin sesi Doğu'ya ve Şam'a yayıldı,
Şîxali Şemsa k'eremkir hate dîwanê,
Şeyh Ali Şems cömertlik ederek divana (meydana) geldi,
Jêfa kirin e'ya qurbanê, vekirin deft'era îmanê.

¹⁴ W. B. Heard, “Notes on the Yezidis”, *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 41 (1911), 209.

¹⁵ George Percy Badger, *The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to Those Countries in 1850; Also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezidees* (London: Joseph Masters, 1852), 1/363.

¹⁶ August Von Haxthausen, *Transcaucasia: Sketches of the Nations and Races between the Black Sea and the Caspian* (London: Chapman and Hall, 1854), 259.

¹⁷ Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*, 242.

¹⁸ W. A. Wigram - Edgar T. A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, çev. İbrahim Bingöl (İstanbul: Avesta Yayınları, 2004), 132.

¹⁹ Xidir Pîr Silêman, *Êzîdyatî: Wane bo qutabîyêt êzîdyâ ji pola (1-6) qunaxa seretayî* (Dihok: Institut Kurde de Paris, 1996), 8.

Onunla birlikte kurban bayramı yapıldı, iman defteri açıldı.²⁰

Yezîdî literatüründe, İbrahîmî bir gelenek olarak kabul edilen kurban geleneği, sadece bayramlarda değil, aynı zamanda cenaze ritüellerinde de uygulanmaktadır. Kurban uygulaması, bazen bir Yezîdînin ölümünden sonra yakınları tarafından, ölü için fakirlere dağıtılmak üzere gerçekleştirilmektedir.²¹ Yahudi geleneğinde ise, kurban kesimi Süleyman Mabedi'nin yıkılmasından beri uygulanmamaktadır.²² Bu uygulamanın Yahudilerin Irak coğrafyasına sürgün edilmesinden sonra sekteye uğramış olması, sürgün edildikleri topraklardaki komşularını etkilemiş olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Dolayısıyla, Yezîdî toplumunda yaygın bir şekilde görülen kurban kesiminin, günümüzde Yahudiler tarafından uygulanmıyor olması, Grant'ın iddialarını geçersiz kılmak için yeterli görünmektedir.

Yezîdîler arasında kutlanan Hamursuz Bayramı, Grant'ın, Yezîdîlerin İbrânî kökenli oldukları konusunda ortaya attığı bir diğer kanıttır. Yahudilere ait olduğunu iddia ettiği bu bayramın her yıl 24 Nisan'da Yezîdîler tarafından kutlandığını belirten Grant, Yezîdîlerin bayram için temiz hayvanlardan bir kurban sunduklarını aktarmıştır. Ona göre, "Yazılı rehberin yokluğundan ötürü, Müsevî ibadetlerinden, ayinlerinden bazı hususlarda farklılık göstermeleri beklenebilir. Yine de bu bayramın kadim İsrailîlerin Hamursuz Bayramıyla ilişkilendirilmesini sağlayacak birçok şey ibadetin koşulları içinde mevcuttur."²³ Bu ifadeleriyle Grant, Hamursuz Bayramı kutlamasının köken olarak İbrânî bir gelenekten geldiğine vurgu yapmıştır. Kelly, Hamursuz Bayramı'nın Yezîdîlerin Yahudilerle özdeşleştirilmesine yönelik ilk işaretlerden biri olduğunu ifade ederek, bu konuda Grant'ın görüşlerine destek olmuştur.²⁴ Araştırmacı Ainsworth ise bu uygulamanın köken itibarıyla Yahudi inancına dayanmadığını öne sürmüştür. Ona göre Hamursuz Bayramı, eski bir pagan kutlamasıdır. Ainsworth bu iddiasıyla Grant'ın görüşlerine karşı çıkmıştır.²⁵ Grant'ın Hamursuz Bayram'ından kastı, Yezîdîlerin Nisan ayında kutladıkları Sersalê Bayramı veya Çarşema Sor'dur. Grant, bu bayramı Hamursuz Bayramı olarak adlandırmasının gerekçesinin muhtemelen her iki bayramın da Nisan ayında gerçekleştirilmiş olması olduğunu düşünmektedir. Yahudilikteki Hamursuz (Fısıh) ile Yezîdîlikteki Sersalê Bayramı, Nisan ayında düzenlenmiş olması bakımından başka ortak bir yön taşımamaktadır. Yahudi anlayışında Hamursuz Bayramı, İsrailîlerin Mısır'daki Firavun'un esaretinden kurtuluşun anısına gerçekleştirilmektedir. Fısıh Bayramı'nın bir örneği Hristiyanlıkta da bulunmaktadır. Hristiyan inancına göre İsa Mesih'in ölümü, Nisan ayının 14. veya 15. gününde gerçekleşmiştir. İsa Mesih'in öldüğü son akşam yemeğinin Pesah olması nedeniyle, bu bayrama Fısıh veya Pesah adı verildiği aktarılmaktadır. Hatta Hristiyanların bu bayramı Yahudilerden etkilenecek kutlamaya başladıkları da iddia edilmektedir.²⁶ Dolayısıyla Yezîdîlikteki Sersalê Bayramının, Grant'ın tabiriyle Hamursuz Bayramı'nın, Yahudilerden değil de Yezîdîlerin komşuları olan Hristiyanlardan alınmış olması da muhtemel görünmektedir. Grant'tan başka bir oryantalistin bu iddiayı dillendirmemiş veya desteklememiş olması da tezin asılsız kalmasına neden olmaktadır.

Yezîdîlerin yasaklı yiyeceklerle dair tabusu, oryantalistlerin sıkça üzerinde durdukları meselelerden biridir. Grant, Yezîdîlerin yasaklı yiyeceklerden kaçınmalarının İslâm dininin âdetleri ile ilişkili olmadığını belirterek, bu inancın Yahudi kökenli olduğunu iddia etmiştir. Layard, Yezîdîlerin domuz etini günah olarak kabul ettiklerini, fakat Yahudi veya İslâm usullerine göre kesilmesi şartı ile bazı hayvanları tükettiklerini aktararak, yiyecek konusundaki tabularına dikkat çekmiştir.²⁷ Araştırmacı Forbes, Yezîdîlerin Yahudi ve Müslümanlar gibi domuz etinden kaçındıklarını; buna karşılık koyun, keçi, inek gibi hayvanların etinden faydalandıklarını ifade etmiştir. Sebzelerden ise kabak dışındaki çeşitleri tükettiklerini

²⁰ Ordixanê Celîl - Celîlê Celîl, *Zargotina K'orda: Ji K'itêba I* (Êrêvan: Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1978), 305.

²¹ Joseph, *Devil Worship*, 192.

²² Merve Yetim, "Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihîsel Süreci", *Mîlel ve Nihal* 17/1 (30 Haziran 2020), 83-84.

²³ Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*, 242.

²⁴ Kelly, *Syria and the Holy Land*, 47-48.

²⁵ William Francis Ainsworth, "The Assyrian Origin of the Izedis, or Yezidis—the So-Called 'Devil Worshippers'", *Transactions of the Ethnological Society of London* 1 (1861), 38.

²⁶ Şevket Özcan, "Yahudilikte Pesah (Fısıh) Bayramı: Ritüeller ve Semboller Bağlamında Fenomenolojik Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* 11/61 (2018), 1207-1208.

²⁷ Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları*, çev. Zafer Avşar (İstanbul: Avesta Yayınları, 2000), 210.

belirtmiştir.²⁸ Oryantalist Menant ise, Yezidilerin yiyeceklerle ilgili tabusunu şu şekilde özetlemmiştir:

Şimdi ise yaşam biçimlerine dair bazı özel detaylar verilmiştir. Hiçbir zaman lahana, bamya ya da kendilerine yasaklanan diğer bitkilerden yemezler. Domuz etleri onlara yasaktır; ancak sığır, koyun ve bu bölgelerdeki halkların normalde yediği diğer tüm hayvanları yerler, fakat bunun için hayvanın Musa kanununa göre kesilmiş olması şarttır.²⁹

Yezidilerin, askerlikten muaf tutulmaları için Osmanlı Devleti'ne sundukları 1872 tarihli dilekçelerinde, yasaklı yiyeceklerle ilgili ibareler mevcuttur. Resmî nitelikli bu dilekçede; marul, lahana, fasulye, bamya ve balık etinin Yezidiler için birer tabu olarak kabul görüldükleri ve bu nedenle Yezidi toplumu tarafından kaçınılması gerektiği anlatılmaktadır.³⁰ Dilekçenin resmî evrak niteliği taşıması, Yezidi teolojisindeki yasaklı yiyecek gerçeğini kanıtlamaktadır. Ayrıca, Yezidi literatüründe önemli bir yer edinmiş olan Mushaf-ı Reş'te yasaklı yiyecekler hakkında şu bilgiler aktarılmaktadır:

Bizlere marul (khass) yemek yasaktır, çünkü adı peygamberimiz Khassa'nın adıyla benzerdir; ayrıca kuru fasulye yemek de yasaktır. Koyu mavi boya kullanmayız; balık yemeyiz, çünkü bu Yunus peygambere saygısızlık olur; ceylan da yemeyiz, çünkü o, peygamberlerimizden birinin sürüsüydü. Şeyh ve müritleri, tavus kuşuna saygıdan ötürü horoz eti yemez; çünkü o, daha önce anılan yedi tanrıdan biridir ve onun sureti horoz şeklindedir. Şeyh ve müritleri ayrıca kabak yemekten de sakınır.³¹

Yezidi literatüründe yer edinmiş her iki kaynakta dikkat çeken durum, domuz etinin yasaklı olduğunu belirten bir ifadenin yer edinmiş olmamasıdır. Ancak oryantalist literatürde ise domuz eti, Yezidiler için yasaklı yiyecek olarak bahsedilmektedir. Yasaklı yiyeceklerden domuz etinin yalnız Yezidiler için değil, Yahudiler ve Müslümanlar için de ortak olduğu görülmektedir. Ancak diğer yiyeceklerin ise sadece Yezidilere özgü veya başka pagan dinlerinden etkilenerek alınmış olduğu söylenebilir. Grant ise Yezidilerin yiyecek tabusunun köken olarak Yahudi inancına dayandırmıştır. Ancak burada sadece domuz eti yasağı, Yahudi geleneği ile paralellik göstermiştir. Bu yasağın İslâm dininde de mevcut olması, yasağın sadece Yahudi inancına dayandığı yönündeki görüşleri zayıflatmakla beraber, temelsiz olduğunu da göstermektedir. Diğer et ve sebze yasaklarının Yahudi teolojisinde karşılığının olmaması, Grant'ın iddialarını çürütmek için yeterli görünmektedir. Nitekim araştırmacı Ainsworth'un şu açıklamaları, Grant'ın perhiz konusundaki iddialarına karşı çıktığını göstermektedir:

Domuz etinden kaçınmak, hem Yahudi hem de Müslüman bir uygulama olarak kabul edilebilir. Ve onların İbrânî soyundan geldikleri, bazı iklimlerde sağlık için neredeyse elzem olan böyle bir perhizden, Yezid'in takipçilerinin soyundan geldikleri maruldan uzak durmalarından daha fazla çıkarılamaz, çünkü Hüseyin'in bu tür sebzelerle dolu bir bahçede öldürüldüğüne dair saçma bir gelenek vardır.³²

Grant, Yezidi inanç geleneklerinin köken olarak Yahudilere dayandığı yönündeki iddialarını, Yezidilerin İbrânî soydan gelmesine bağlamıştır. Buna kanıt olarak Süryânî yazarları referans göstermiştir. Ona göre, 13. yüzyılda yaşamış Nesturî Patriği Mar Şimun'a ait "*Gennerbusamé*" adlı eserde, kayıp on kabilenin (İbrânîler) bugünkü Yezidilerin yaşadığı Musul ve çevresine yerleştirildiği belirtilmiştir. Hristiyan Nestüriler ve Yezidilerin merkezi olan bu bölge, Yezidi ve Nestürilerin aynı zamanda türedikleri coğrafya olarak bahsedilmektedir. Bu bilgilerin yanı sıra, Yezidiler için kullanılan "Daseni" isminin Musul bölgesinde konumlu bir Yezidi yerleşim adıyla aynı ismi taşıdığını belirten Grant, bu isim benzerliğinin Yezidilerin İbrânî kökenli olduğuna bir kanıt olarak sunmuştur.³³ Grant, hem Nestürilerin hem de Süryânîlerin, Yezidileri kendi kiliselerinden ayrılmış bir topluluk olarak göstermeye çalıştıklarını belirtmiştir. Grant, Asur topraklarına sürgün edilen kayıp on kabilenin, bu coğrafyada yaşayan Zerdüştlük, Sâbiilik ve Maniheizm gibi inançlarla etkileşimine girdiğini aktarmıştır. Bu etkileşimin neticesinde Yezidilerin söz konusu dinî hareketlere ait doktrinlerinin izlerini taşıdıklarını belirten Grant, bu

²⁸ Frederick Forbes, "A Visit to the Sinjâr Hills in 1838", *Journal of the Royal Geographical Society of London* 9 (1839), 428.

²⁹ Joachim Menant, *Les Yézidis: Épisodes de l'histoire des adoreurs du diable* (Paris: Ernest Leroux, 1892), 66.

³⁰ Mark Lidzbarski, "Ein Exposé der Jesiden", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 51 (1897), 596.

³¹ Hutton Oswald Parry, *Six Months in a Syrian Monastery* (London: John Murray, 1895), 378-379.

³² Ainsworth, "The Assyrian Origin of the Izedis", 38.

³³ Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*, 243-244.

dinî akımların tarihsel olarak Musul ve çevresinde (Adiabene) ikamet etmiş olmalarını da başka bir kanıt olarak sunmaya çalışmıştır. Zerdüşt'ün de Yahudi kökenli olduğunu iddia eden Grant, tüm bu bilgilerin ışığında, Yezidilerin köken olarak, Asur'a sürgün edilen on kabileye dayandığını ileri sürmüştür. Grant, Yezidilerin ayrıca; Hristiyanlık, Zerdüştlük, Sâbilik ve Maniheizm gibi farklı inanç gelenekleriyle etkileşim içerisine girdiğini ifade etmiştir. Yahudi inancı içerisinde bu farklı inanç eğilimlerinin izlerini taşıdıklarına dikkat çeken Grant, teorisiyle Yezidilerin İbrânî kökenli olduklarını iddia etmiştir.³⁴ Grant'ın, Yahudi geleneği olarak gördüğü sünnet, kurban, Hamursuz Bayramı ve yasaklı yiyecekler gibi uygulamaların yanında, Asur'a sürgün edilen kayıp on kabilenin soy izlerini de Yezidilerde gördüğünü iddia etmesi, Yezidilerin inanç kökenlerini dolaylı olarak Yahudi geleneğine dayandırmaya çalıştığını göstermiştir. Ancak Grant'ın bu iddialarının başka oryantalistlerce pek destek görmemiş olması, onu bu tezinde yalnız kalmasına neden olmuştur. Ayrıca modern oryantalist çalışmalarda Grant'ın bahsettiği sünnet, kurban, yasaklı yiyecek uygulamaları ve kayıp on kabile ile aynı soydan gelme konularındaki iddiaların dillendirilmemiş olması da dikkat çekici bir başka unsurdur. Bu da Grant'ın iddialarının yeterli gözlem ve bilgiden yoksun olarak kişisel bir bakış açısından öteye gitmediğini göstermektedir. Ayrıca Yezidilerin Yahudilere olan bakış açısını da bilmek, Yahudi geleneklerinin Yezidi toplumunda etkisi olup olmadığı konusunda önemli bir ipucu sunabilir. Nitekim bir millet başka bir milletle duygusal bir bağ kuramamış ise, karşı milletten pek bir değer alamayacağı sonucu çıkarılabilir. Aşağıdaki Yezidi sözlü gelenek kavlerinde, Yezidilerin Yahudi inanç geleneklerinden etkilenme durumunun çok düşük bir olasılık olduğunu göstermesi bakımından değerlendirilebilir. Yezidi sözlü gelenek literatüründe "Du'a ü Qewlê Şêşims" yani "Şeyh Şems duası ve ilâhisi" adlı kavle Yahudiler hakkında şu tanım yapılmaktadır:

Cihû ku cihûne
Di selexfor û buxtan û nebûne
Ew jî Şêşims bi recûne.
Yahudiler ki Yahudilerdir
Tefecidirler, iftiracılar, yalancılardır
Onlar da Şeyh Şems'ten umut beklerler.³⁵

2. Hristiyan Geleneği

Yezidi teolojisindeki bazı ritüellerin Hristiyan inancıyla paralellik göstermiş olması, Keldânî, Nestûrî ve Süryânî Hristiyan cemaatleriyle aynı mekânı paylaşmış olmalarının ve yaşanan etkileşimin bir sonucu olduğu muhtemeldir. Yezidiler üzerinde araştırma yapmış bazı oryantalistler, uygulamalardaki ortak noktaları fark etmiş ve bu benzerliklerden dolayı onların Hristiyan kökenli olabilecekleri yönünde kanaat getirmişlerdir. Yezidiler hakkında detaylı araştırmalar yapmış olan Amerikalı oryantalist Isya Joseph, "*Devil Worship: The Sacred Books and Traditions of the Yezidis*" adlı eserinde Yezidilerin Hristiyan kökenli oldukları iddiası üzerinde durarak bazı bilgiler aktarmıştır. Joseph, Doğu Hristiyanlarına (Süryânî) göre, Yezidilerin başlangıçta Hristiyan oldukları, ancak cehaletleri neticesinde mevcut durumlarına düştükleri yönündeki iddiaları aktarmıştır. Joseph aynı kaynaklara dayanarak, Şeyh Adî türbesinin daha önce Hristiyan keşişlere ait bir manastır olduğunu ve rahiplerin kandırılarak buradan gönderildiklerini anlatmıştır. Daha önce manastır olan türbenin, Edessa Kralı Abgar'a gönderilen yetmiş iki havariden biri olan Aziz Thaddeus veya Addai'ye adandığını belirtmiştir. Söz konusu manastırın türbeye nasıl dönüştüğüne dair hikâyeyi Joseph şu şekilde aktarmıştır:

Büyük bir bayram gününde, haç taşıyan keşişler kilise etrafında alayla dolaşırken, bir ağacın üzerinde asılı bir kâğıt parçası gördüler. Üzerinde şu yazı vardı: 'Ey sadık keşişler! Bilin ki, Tanrı tüm günahlarınızı, büyük ve küçük, affetmiştir; dinî ibadetleri terk edin; hücrenizi bırakın; dağılın, evlenin ve çocuk sahibi olun. Huzur içinde kalın!' İkinci gün aynı şeyi gözlemlediklerinde, bunun Tanrı'nın bir işareti mi yoksa şeytanın bir hilesi mi olduğu konusunda aralarında tartışmaya başladılar. Üçüncü gün aynı olay tekrar yaşandığında, manastırı terk etmeye ve onlara ilâhi bir emir gibi görüneni takip etmeye karar verdiler.³⁶

Hikâyeyi anlatmaya devam eden Joseph, Şeyh Adî'nin o bölgedeki Yezidilere, keşişlerin manastırı terk ederek Yezidi olacaklarını, evleneceklerini, çocuk sahibi olacaklarını ve akabinde kendisinin de öleceğini bildirdiğini anlatmıştır. Joseph, Şeyh Adî'nin öldükten sonra müritlerine

³⁴ Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*, 245-250.

³⁵ Philip G. Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur: Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar*, çev. İbrahim Bingöl (İstanbul: Avesta Yayınları, 2011), 358.

³⁶ Joseph, *Devil Worship*, 96-97.

manastırın sunağını yıkarak kendisini oraya gömmelerini vasiyet ettiğini anlatmıştır. Kehanet gerçekleşikten sonra istenilen yapılmış ve manastır türbeye dönüştürülmüştür. Joseph, o günden beri manastırın “şeytana tapanların mâbedi” hâline geldiğini ve mâbedin manastır olduğuna dair Süryânice yazıtın sökülerek kaldırıldığını ifade etmektedir. Nestûriler tarafından bu yazıtın görülüp gerçeğin fark edilmesi ve yeniden kiliseye dönüştürülmesi tehlikesine karşın, yazıtın Yezidiler tarafından saklandığı izah edilmiştir.³⁷

Yezidilerin, Hristiyan kökenli oldukları konusunda kaynaklardan destekleyici bilgiler sunmaya çalışan Joseph, hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından Musul civarındaki Yezidilere “Daseni” denildiğini belirtmiştir. Geçmişte bu bölgede aynı adla anılan Nestûri Piskoposluğu olduğunu aktaran Joseph, bu piskoposluğun ortadan kalkmasından sonra o bölgede Yezidilerin görülmeye başladığını anlatmaktadır. Oryantalist Joseph, eskiden Sincar halkının Hristiyan olduğunu ve antik Süryânî Kilisesi’ne bağlı olduklarını da belirtmiştir. Sincar’da Hristiyanların, “Sincar Piskoposluğu” adıyla 18. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürdüğünü aktaran Joseph, ayrıca Yezidilerin kontrolü altındaki Sincar’da, eski Süryânî kitaplarının bulunduğu bir kütüphanenin de yer aldığını anlatmıştır. Sincar halkının bu kütüphanenin kendilerine Hristiyan olan atalarından kaldığını ileri sürdüklerini belirten Joseph, Yezidilerin Hristiyan gelenekten geldiklerini kaynaklarına dayanarak aktarmaya devam etmiştir. Joseph, bir başka destekleyici bilgi olarak Başika’nın “Ezilenlerin evi”, Baadri’nin “Sığınak yeri”, Bahzani’nin “İlham yeri” ve Talhas’ın “Acılar Tepesi” anlamına geldiğini, bu Yezidi köylerinin Süryânî isimli köyler olduğunu belirtmiştir.³⁸ Yezidilerin inanç geleneklerinin dinsel olarak Hristiyan kökenden geldiğini ileri süren bu yaklaşımda Joseph, Yezidilerin Müslüman ya da bir başka inanca dayanmadığına vurgu yapmıştır. Joseph, “Burada, Yezidi mezhebinin bozulmuş bir Hristiyanlık biçimi olduğu teorisini savunmuyor ya da ima etmiyorum; yalnızca belirli bir dinin bazı yönlerinin başka bir dinle benzerliğinin, kökeninin açıklanması için bir temel olarak değerlendirildiğinde, Hristiyan geleneğinin Yezidiliğin ortaya çıkışını açıklamak açısından diğer görüşlere kıyasla daha olası bir teori olarak kabul edilebileceğini göstermeye çalışıyorum. Bu nedenle, bence en doğru yaklaşım şudur: Bu açıklamanın, nihayetinde söz konusu mezhebin kurucusuna kadar izlenmesine yardımcı olacak makul bir ipucu sunan tarihi belgelerde bulunması gerekir.”³⁹ ifadeleriyle olaya daha bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve sunulan teoriler arasında Hristiyan geleneğinin Yezidiliği etkilemesinin daha olası olduğuna vurgulamıştır. Grnat’ın Yezidileri nasıl Yahudi kökene bağlama gayretleri bulunmuşsa, Joseph’inde Yezidileri Hristiyanlığa dayandırma gibi bir çaba içerisinde olduğunu görmekteyiz. Joseph, kendisinin bunu ima etmek istemediğini belirtmesine rağmen, burada Hristiyanlığa bağlama teorisinin açık işaretleri bulunmaktadır. Dikkat çeken bir unsur, Joseph’in Yezidileri inanç gelenekleri bağlamında değil de daha çok ırk ve mekânsal bağlamda tezini savunmasıdır. Çıkış noktasını Şeyh Adî Türbesi üzerinden yapan Joseph, Şeyh Adî Türbesi’nin daha önce bir manastır olduğunu ve ardından buranın işgal edilerek türbeye çevrildiğini belirtmektedir. Yani manastırın türbeye dönüşmesiyle, Hristiyan olan keşişlerin de Yezidiliğe dönüştüklerini iddia etmektedir. Bu dönüşümü, ayrıca Daseni ve Sincar Yezidilerinin de toplu dönüşümü izlemektedir. Joseph’in dikkat çeken bir diğer yaklaşımı ise olayları daha çok mit ve efsanelere dayanarak kanıtlamaya çalışmasıdır. Yani tarihsel gerçeklerden uzak bir yaklaşım sergilemesidir. Aslında bu durumun farkında olarak, olayların tam netliğe kavuşması için tarihsel verilerden faydalanması gerektiğini de eklemektedir. Bu yönüyle Joseph, Grant’a göre olaylara daha gerçekçi yaklaştığını ve çözüme kavuşturma isteği içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımdan farklı olarak diğer oryantalistler, genel olarak Yezidilerin inanç gelenekleri üzerinden inceleme yapmaya başlamışlardır. Yezidilerin en dikkat çeken yönleri, inanç gelenekleri bağlamında birçok Hristiyan unsuru sergiliyor olmalarıdır. Bu durum, haklı olarak oryantalistlerin Yezidileri Hristiyan unsurları üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kimi oryantalistler Yezidileri Hristiyan inancına mensup topluluklar olarak tarif ederken, kimileri de onları Hristiyanlıktan sapmış bir dini hareket olarak tanımlamıştır. Nitekim Haxthausen, Yezidilerin Kürt soyundan geldiklerini ve dinlerinin karışık, çarpıtılmış bir Hristiyanlık olduğunu belirtenlerdendir. Haxthausen, Yezidilerin sahip olduğu doktrinlerinin başlangıçta Gnostik bir yapıda olduğunu ve ardından Hristiyanlık inancının dışına çıktıklarını ya da kovulduklarını ifade etmiştir.⁴⁰ Dorothy ise şeytana tapanlar olarak ifade edilen

³⁷ Joseph, *Devil Worship*, 97-99.

³⁸ Joseph, *Devil Worship*, 96-99.

³⁹ Joseph, *Devil Worship*, 103.

⁴⁰ Haxthausen, *Transcaucasia*, 262-263.

Yezidilerin, pratikteki bazı uygulamalarının Hristiyan gelenekleriyle örtüştüğünü fark etmiş ve onları “Hristiyanlardan çok daha fazla Hristiyan” sözleriyle tanımlamıştır.⁴¹ Aslında Dorothy, bu şaşkınlığında pek de haksız sayılmaz. Çünkü oryantalistlerin verdiği bilgilerden hareket edildiğinde, Yezidi toplumunda Hristiyanlığı çağrıştıran o kadar çok inanç gelenekleri var ki, dışarıdan gözlem yapan bir kişi onları Hristiyan olarak değerlendirmemesi imkânsız gibi görünmektedir.

Oryantalistler, Yezidiler ile ilgili tanımlamalarını Hristiyan geleneğinde yer alan bazı uygulamalara dayanarak yapmışlardır. Yezidilerin, Mesih İsa ve Hristiyan azizlerini yücelttiklerini belirten Kelly, Tanrı diye hitap ettikleri bu kutsal şahsiyetleri sıradan insanlardan ayırdıklarını ifade etmiştir.⁴² Bir başka oryantalist Paul da, Yezidiler tarafından Hz. İsa’nın ilahlığı ve Baba’dan olan kökenini itiraf ederek, sürekli O’ndan bahsettiklerini aktarmıştır. İlginç bir yaklaşımla Yezidi isminin köken olarak Yezid’ten değil, “İasid” isminden aldıklarını belirten Paul, bu terimin “İsa” ismine karşılık geldiğini izah etmiştir. Paul, dillerinde “İsa” ve “Meryem” adlarından daha tatlı ve daha yaygın bir şey olmadığını anlatarak, Hz. İsa’ya duydukları derin saygıya dikkat çekmiştir.⁴³ Richardson, ölen bir Yezidi, eğer kutsal olarak kabul edilen yere gömülürse, gömülme esnasında İsa Mesih ve Kutsal Meryem Ana’yı öven bazı ilâhilerin söylendiğini belirtmiştir.⁴⁴ Iraklı Papaz Isok, Yezidilerin Mesih İsa hakkındaki inançlarını şu şekilde tarif etmiştir:

Büyük Tanrı tarafından yaratılan güneş ve altı Tanrıdan bir tanesi de Mesih'tir. Bundan dolayı onu Şeyh Şemseddin olarak çağırırlardır. Uyuyacakları zaman Kürtçe olarak şunları söylemektedirler: 'Hisaye delal, gaye bebaba, vi bdiya, ev şnuhre gudeya' "Sevgili İsa! Babası yok, annesi vardır ve O, Tanrı'nın nurudur."⁴⁵

Öyle anlaşıyor ki, Yezidilerin Hz. İsa’ya karşı gösterdikleri bu aşırı kutsiyet anlayışı, Hristiyanlığın Tanrı anlayışındaki “Üçleme”nin, Yezidiliğin Tanrı anlayışındaki karşılığını şekilsel olarak bulmasına etki etmiş gibi görünmektedir. Nitekim bu benzerlik, oryantalist Garnik Asatrian’ın, Yezidilikle alakalı çalışmasında verdiği bilgilerle dikkat çekmektedir. Ona göre, “Yezidi Kutsal Üçlemesi (Holy Triad) şu figürlerden oluşur: Melek Tavus, yani Tavus Meleği (Yezidi tahayyülünde bu varlık bir kuş – tavus kuşu, horoz ya da bazen güvercin – şeklinde tasavvur edilir); Şeyh Adî, (Şeyh Adî bin Müsâfir, Proto-Yezidi topluluğun kurucusu olan tarihsel bir kişilik, yaşlı bir adam olarak temsil edilir). Sultan Yezid, (Genç bir delikanlı formundadır).”⁴⁶ Yezidi sözlü geleneklerinde Melek Tavus, Şeyh Adî ve Sultan Yezid üçlemesinden bahsedilmektedir. “Qewlê Keniya Mara” adlı Yezidi kavlinde her üç kutsal varlığın tek Tanrı’nın tezahürü olarak bir parça halinde olduğu vurgusu yapılmaktadır. Söz konusu kavilde geçen ifadeler şu şekilde tarif edilmektedir:

Şixadi û Tawusi Melek û Siltan Êzi êkin
Hûn me’niya jêk nekin
Ew zû miraza hasil dîkin.
Şeyh Adî, Tavus Melek ve Sultan Yezid; hepsi birdir
Onları birbirinden ayrı görmeyin
Dilekleri hemen yerine getirirler.⁴⁷

Asatrian, bu üç figürün tamamının Tanrı (Hüdâ)’nın tezahürleri olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Asatrian’ın bu görüşlerine göre, Yezidilikte Tanrı’nın tezahürü olan Melek Tavus, Şeyh Adî ve Sultan Yezid’in, Hristiyanlıktaki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh Teslisi ile şekilsel bir benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu paralellik, Yezidilerin Hristiyan inancından ne derece etkilendiğini ortaya koymasına bakımından dikkat çekicidir. Hz. İsa’nın Yezidi topluluğu üzerinde bir kutsiyeti bulunduğu aşikârdır. Ancak Yezidi literatürü incelendiğinde, ne Yezidilerin kutsal

⁴¹ Lady Dorothy Mills, *Beyond the Bosphorus* (Londra: John Murray, 1926), 213.

⁴² Kelly, *Syria and the Holy Land*, 49.

⁴³ Paul Perdrizet, “Documents du XVIIe siècle relatifs aux Yézidis”, *Bulletin de la Société de Géographie de l’Est*, (1903), 300-301.

⁴⁴ J. M. Richardson, “Traces of Christianity among the Yezidees, a People of Mesopotamia, Who Worship Only One God, but Reverence the Devil on the Authority of the Gospel”, *The Oriental Herald and Journal of General Literature* 4 (1825), 325.

⁴⁵ Iraklı Papaz İshok, *Yezidilerin Dini*, çev. P. Gabriyel Akyüz (İstanbul: Mardin Kırklar Kilisesi, 2001), 17.

⁴⁶ Garnik Asatrian - Victoria Arakelova, “Malak-Tawus: The Peacock Angel of the Yezidis”, *Iran & the Caucasus* 7/1/2 (2003), 4.

⁴⁷ Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur*, 679.

⁴⁸ Asatrian - Arakelova, “Malak-Tawus”, 4.

kitaplarında ne de sözlü gelenek olan kavlerde (ilahiler) Hz. İsa'nın bir tanrı olduğu konusunda açık bir metne rastlanmamıştır. Onun daha çok bir peygamber olduğu vurgusu yapılmaktadır. Nitekim Yezidi kavlerinde Hz. İsa için "Ya Nebi İsa"⁴⁹ yani "Ey İsa Peygamber" şeklinde hitap edilmektedir.

Yezidilerin Hristiyan inancına duydukları saygı o kadar fazladır ki, bu durum hem kilise ve din adamlarına gösterilen saygıyla hem de şarap içme ritüelinde gösterdikleri hassasiyetle ortaya konmaktadır. Araştırmacı Horatio, Yezidilerin Hristiyan kiliselerine ve mezarlarına saygı gösterdiklerini anlatmıştır. Kiliseye girdiklerinde kapıları ve duvarları öptüklerini belirten Horatio, buna karşın, Müslüman camilerine girmekten kaçındıklarını da değinmektedir. Horatio'nun gözlemleri, Yezidilerin Hristiyan mabetlerine, din adamlarına ve Mesih İsa'nın kanı olarak kabul gören şaraba duydukları saygının boyutlarını özetlemekte ve inanç etkileşiminin geldiği noktaya da dikkat çekmektedir.⁵⁰ Bir başka araştırmacı Kelly ise, Yezidilerin Hristiyanlığın sembolü olan haç işaretini yaptıklarını belirterek, herhangi bir kiliseye girdiklerinde ayakkabılarını çıkararak kapı eşiğini öptüklerini anlatmıştır. Kelly, Cezire bölgesinde mevcut manastırların önünden geçen Yezidilerin, manastırların önünde mutlaka durarak, içten bir tefekküre daldıklarını izah etmiştir. Aynı araştırmacı, bir Yezidi hastalandığı esnasında bir Hristiyan manastırını hayal ederse, sağlığına kavuştuğunda o manastıra hacca gitmeyi ve iyileştiği için de koruyucu olarak gördüğü azize de şükranlarını iletmeyi ihmal etmediğini aktarmıştır.⁵¹ Oryantalist Baptistin Poujoulat, Malatya'da bir kilisenin eşiğini öpmek için elli fersah yürüyen Yezidi gördüğünü anlatmıştır.⁵² Frederick Forbes ise, Yezidilerin, hastalıktan kurtulmak ve tehlikeden kaçınmak için kiliseye adak adamalarını, başrahiplerin elini öptüklerini aktararak, Hristiyan dinine olan aşırı sevgi ve saygı anlayışına dikkat çekmiştir.⁵³ Hristiyan dinine duyulan bu saygı, şarap içme ritüelinde de kendini hissettirmiştir. Febvre, Yezidilerin şaraba gösterdikleri saygıyı ve içme ritüelini şu ifadelerle aktarmıştır:

Bazen şaraba "İsa Mesih'in Kanı" gibi yüce bir isim verirler ve bir ziyafette içlerinden biri diğerine bu sözlerle şarap dolu bir kadeh sunduğunda, Mesih'in Kanı Kadehi'ni alır, kadehi alan kişi, üst düzey biri olsa bile, kadehi sunanın elini öper ve orada bulunan herkes saygıyla ayağa kalkar, kollarını kavuşturur ve o içene kadar derin bir şekilde eğilir, sonra her biri yerine döner.⁵⁴

Joseph, Yezidilerin kadehe "İsa'nın kadehi" olarak tanımladığını belirterek, şaraba atfedilen kutsiyete dikkat çekmiştir.⁵⁵ Yezidilerin, kutsal olarak kabul ettikleri şarabı içerken çok dikkatli davrandıklarını belirten Niebuhr, bardağı her zaman iki elleriyle tuttuklarını ve içme esnasında yanlışlıkla dökülme gerçekleşirse, Yezidilerin dökülen yeri özenle kazıyarak şarabın ayaklar altında çiğnenmeyecek bir yere taşıdıklarını ifade etmiştir.⁵⁶

Hristiyanlığı çağrıştıran birçok uygulamanın Yezidi inanç geleneklerine yansıdığı inkâr edilemez. Yezidler bu uygulamaları alırken tümüyle, yani olduğu gibi almadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bir millet, farklı milletlerden farklı kültür ve inançlarla etkileşime girdiğinde, karşı kültürün değerlerini aynen olduğu gibi almaz. Yani etkileşime girdiği kültürün değerlerini, kendi değer potası içerisinde eriterek mezc eder. Dolayısıyla Yezidler de, komşuları olan Hristiyanlarla yaşadıkları etkileşimden kaynaklı olarak Hristiyan geleneklerini kendi inanç geleneklerine uyarlamışlardır. Hristiyanlıktaki kutsal üçlemenin, Yezidi tek tanrı inancı içerisinde farklı bir formatta ortaya çıkması bu durumun örneklerinden biridir. Aynı durum, Hristiyanlıktaki vaftiz uygulamasının Yezidi inancına uyarlanması da görülmektedir. Vaftiz geleneği, Yezidilere göre Şeyh Adi daha hayatta iken müritlerine verdiği emirler doğrultusunda yapılmaya başlanmıştır.⁵⁷ Şarkiyatçı Parry, vaftiz uygulamasının doğumdan yaklaşık yedi gün

⁴⁹ Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 600.

⁵⁰ Horatio Southgate, *Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, with an Introduction and Occasional Observations upon the Condition of Mohammedanism and Christianity in Those Countries* (Londra & New York: Tilt and Bogue; D. Appleton & Co., 1840), 2/310.

⁵¹ Kelly, *Syria and the Holy Land*, 49.

⁵² Baptistin Poujoulat, *Voyage à Constantinople, dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte : faisant suite à la Correspondance d'Orient* (Paris: P. Dagneau, 1840), 1/364.

⁵³ Forbes, "A Visit to the Sinjâr Hills in 1838", 425.

⁵⁴ Michele Febvre, *Teatro della Turchia* (Paris: Chez Clouzier, 1682), 366.

⁵⁵ Joseph, *Devil Worship*, 101.

⁵⁶ Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern* (Kopenhagen: Nicolaus Möller, 1778), Band II/346.

⁵⁷ Nicolas Siouffi, "Notice sur le Chéikh Adi et la Secte des Yézidis", *Journal Asiatique (JA)* 5/8 (1885), 86.

sonra gerçekleştirildiğini belirtmiştir.⁵⁸ Bu uygulamanın Yezidiler arasında zorunlu olduğunu aktaran Menant, bunun Müslümanlara üstünlük sağlamak amacıyla gerçekleştirildiğini izah etmiştir.⁵⁹ Modern oryantalistlerden Kreyenbroek, “mor kirin” yani diğer anlamıyla vaftizin, kadın veya erkeklerin Yezidi şeyh ya da pir tarafından, Şeyh Adî türbesindeki Kaniya Spî’den (Beyaz Su) getirilen suyla ıslatılması olarak tarif etmiştir.⁶⁰ Layard, Mekke’deki Zemzem kaynağından geldiğine inanılan bu kutsal su ile vaftiz işleminin gerçekleştiğini anlatmıştır.⁶¹ Thomas Laurie, vaftiz işleminde üç daldırılma yönteminin kullanıldığını, bebeklerde bu daldırılma yöntemi kullanılırken, yetişkinlerde yalnızca bir avuç suyun yüzlerine dökülmesi işlemiyle gerçekleştirildiğini izah etmiştir.⁶² Yezidi din sınıfından Kavallar tarafından, yeni doğan bir bebeğin horoz şeklindeki delik açılmış bir tepsi içerisine yerleştirildiğini anlatan Menant, bu tepsinin daha sonra kutsal bir leğene daldırıldığını aktarmıştır.⁶³ Oryantalist Empson ise, Şeyh Adî türbesinden uzak olanlar için bu törenin, Şeyh Adî türbesinde kavallar tarafından getirilen kutsal suyla, Şeyh’in evindeki leğende aynı şekilde gerçekleştirildiğini belirtmiştir.⁶⁴

Araştırmacı Heard, Yezidilikteki yaratılış, tufan ve kıyamet geleneğinin İncil kaynaklarından alınmış gibi görüldüğüne değinerek, Yezidiliğin Hristiyan inancı ile olan ortak noktalarına dikkat çekmiştir.⁶⁵ Yezidi din adamlarının cennet mekânlarını ücret karşılığında takipçilerine sattıklarını izah eden Bianchi, bu uygulamanın Katolikler arasında da uygulandığını anlatarak bir başka benzerliğe vurgu yapmıştır.⁶⁶ Joseph, Yezidilerin Hristiyanlara olan yakınlığının onlara duydukları saygı bağı ile açıklanabileceğini ve yakın bir zamanda Yezidilerin Hristiyan halkla çok yakın bir bağa sahip olduğunu ileri sürmüştür. İnançları uğruna ölmeyi dahi göze alan Yezidilerin, inançlarında ikiyüzlü olmayıp samimi olduklarını belirten Bianchi, kiliselerine yaptıkları ziyaretlerinde Hristiyanlığa sempati duydukları için değil, Hristiyan inancına inandıkları ve inançlarını yaşamak için gittiklerini izah etmiştir.⁶⁷ Badger ise, Yezidilerin Hristiyanlara, Müslümanlara kıyasla daha fazla bağlı olduklarını ve Hristiyanlığa duyulan samimiyetin, bağlılıktan öte bir şey olduğunu anlatmıştır. Badger, bu bağın arkasında bir sempati değil, empati meselesi olduğuna değinmiştir.⁶⁸ Ancak bu empati, ileriki süreçte özellikle Ermenistan, Gürcistan ve Rusya’da yaşayan Yezidilerin Hristiyanlık dinine geçişte etki etmiş gibi görünmüştür. Nitekim araştırmacı Victoria Arakelova, din değiştirmeleri çok nadir görünen Yezidilerin, 1980’li yıllarda Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte Ermenistan, Gürcistan ve Rusya coğrafyalarında Hristiyanlık dinine geçiş yaptıklarının gözlemlendiğini ifade etmiştir.⁶⁹

Yezidilerin, komşuları olan Keldânî, Süryânî ve Nestûrîlerin Hristiyan geleneğine tâbi olmaları, geleneksel bağlamda Yezidilerin teolojisini de etkilemiştir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere, Yezidilerdeki bu etkileşim ve uygulamadaki benzerlikler, aslında Hristiyanlığa duyulan bir sempatiden değil, Hristiyan dinine olan inanç ve empatiden kaynaklandığını göstermektedir. Bu empati, Yezidilerin Hz. İsa’ya, rahiplere ve kiliselere duydukları aşırı kutsiyetin yanında bazı Hristiyan geleneklerini de ödünç almış olmalarının nedeni olduğunu belirtmek pek de yanıltıcı olmasa gerek. Arka planda bu empatiye iten bazı siyasi gerçekler de yatmaktadır. Yezidilerin Müslümanlarla sürekli bir çekişme içerisinde olmuş olmaları, onların komşuları olan Hristiyanlara yakınlaşmasına neden olmuş gibi görünmektedir. Bir başka önemli durum da, Hristiyan olan oryantalist seyyah ve misyonerlerin Yezidilere duydukları ilgi ve destektir. Bu durum, Yezidileri ilk başta Hristiyanlara empati ile yaklaşmalarına sevk etmiştir. Empatinin devamlılığı Yezidilerin Hristiyanlarla duygusal bir bağ kurmuş olmalarını muhtemel kılmıştır. Duygusallıkla kurulan etkileşim, ister istemez karşı tarafın değerlerini benimsemesi sonucunu kaçınılmaz kılar. Dolayısıyla, eğer Yezidi toplumunda bu kadar çok Hristiyan geleneği kendini

⁵⁸ Parry, *Six Months in a Syrian Monastery*, 363.

⁵⁹ Menant, *Les Yézidis*, 73.

⁶⁰ Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur*, 33.

⁶¹ Layard, *Ninova ve Kalıntıları*, 198-199.

⁶² Thomas Laurie, “Journal of a Visit to the Yezidees, with a Description of the Excavations at Khorsabad”, *Bibliotheca Sacra* 5 (1848), 167.

⁶³ Menant, *Les Yézidis*, 74.

⁶⁴ Empson, *Melek Tavus Dini: Yezidilik*, 37-38.

⁶⁵ Heard, “Notes on the Yezidis”, 201.

⁶⁶ De Bianchi, *Viaggi in Armenia, Kurdistan e Lazistan*, 238.

⁶⁷ De Bianchi, *Viaggi in Armenia, Kurdistan e Lazistan*, 102.

⁶⁸ Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, 1/128.

⁶⁹ Victoria Arakelova, “Yezidis and Christianity: Shaping of a New Identity”, *Iran and the Caucasus* 22/4 (04 Aralık 2018), 356-357.

hissettirmiş ise, bunun en önemli nedeninin önce empati, ardından gelişen sempati olduğu söylenebilir. Bu nedenle, süreç içerisinde Yezidilerin Hristiyan komşuları ile olan empati ve sempati etkileşiminin, pek çok Hristiyan geleneğinin Yezidi geleneği içerisinde yerleşmesi sonucunu doğurduğu, kuvvetli olasılık olarak görülmektedir.

3. İslâm Geleneği

Suriye'nin Baalbek bölgesine bağlı Beyt-Fâr adlı bir köyde doğan Şeyh Adî b. Müsâfir, Musul yakınlarındaki Laleş Vadisi'ne yerleşerek burada kendi zaviyesini kurmuştur. Şeyh Adî, İslâm'ın Ehl-i Sünnet anlayışı doğrultusunda öğretilerini bu bölgede yaymaya başlamıştır.⁷⁰ Kısa sürede çok sayıda mürit kazanarak ünü geniş bir coğrafyaya yayılan Adeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Adî, H. 555–557 (ö. 1160–1162) yıllarında vefat etmiş ve kurduğu zaviyeye defnedilmiştir. Şeyh Adî'nin vefatının ardından, bazı takipçileri ona aşırı kutsiyet atfetmiş; farklı din ve inanç sistemlerinin etkisiyle tarikat, Ehl-i Sünnet çizgisinden sapmıştır. Bu süreçte, Şeyh Adî'nin kurduğu Adeviyye tarikatı, zamanla heterodoks bir yapıya dönüşerek Yezidilik inancının temelini oluşturmuştur.⁷¹ Bu dönüşüm ve etkileşim neticesinde, farklı din ve kültürlerin inanç ve ritüelleri, Yezidi doktrini içerisinde yer edinmiştir. İslâm gelenekleri kavramsal düzeyde korunmakla beraber, yeni yorumlamalarla senkretik bir yapı ortaya çıkmıştır. Oryantalistler, Yezidi inanç ve uygulamalarını inceleyerek, içeriğinde İslâm gelenekleriyle paralellik arz eden yönlerini tespit etmeye çalışmışlardır. Yezidi doktrini farklı din ve kültürlerden o kadar çok etkilenmiştir ki bazı araştırmacılar, Yezidi mezhebinin İslâm içinden çıkmış bir hareket olmaktan ziyade, eski pagan dinlerinden doğmuş bir dinî hareket olarak görmüşlerdir. Nitekim araştırmacı Max von Oppenheim, Yezidiliğin sahip olduğu bu karmaşık durumu fark etmiş ve şu şekilde bir tarif yapma ihtiyacı duymuştur:

Yezidi tarikatı, İslâm'dan doğmuş gibi görünmemektedir; aksine, eski pagan doğu dinlerinden türemiştir. Ancak, İslâm'dan, Hristiyanlıktan ve Yahudilikten pek çok öge almış olup, bu nedenle din sistemi, farklı dinî inançlar ve öğretilerin karışımından oluşan karmaşık bir yapıdır. Bu din, çeşitli kültürel ve dinî etkilerin birleşimiyle şekillenmiş ve özgün bir inanç sistemi oluşturmuştur.⁷²

Yezidi teolojisini özetleyen bu ifadelerle göre, Yezidilik her ne kadar karmaşık bir yapı oluşturmuş olsa da, İslâm unsurları farklı biçimsel özellikleriyle kendini hissettirmiştir.

Menzel ve Lescot'a göre, Yezidilikte tek tanrı inancı mevcuttur. Yezidiler yüce yaratıcıya Xûda (Hûdâ) demektedirler. Bu tek tanrının yanında, görevlerini devrettiği Melek Tavus gibi yardımcı tanrılar yer almıştır.⁷³ Modern araştırmacılardan Khanna Omarkhali de, Yezidi inanç sisteminde tek tanrı inancı olmakla birlikte, yedi yardımcı tanrı anlayışının mevcut olduğunu belirtmiştir.⁷⁴ Tek Tanrı inancı, İslâm dinindeki tek ilah inancıyla belli bir paralellik göstermektedir. Ancak Yezidilikteki aracı veya yardımcı Tanrı anlayışı, İslâm'ın tevhit anlayışına ters düşmektedir. Yezidi sözlü kültüründe Tanrı anlayışı ve tezahürlerinden sıklıkla bahsedilerek bu gerçeklik ortaya konmaktadır. Yezidi tek Tanrısı ile Melek Tavus, Şeyh Adî ve Sultan Yezid üçlemesinin bir arada zikredildiği en net ifadeler, Yezidi edebiyatında şu beyitlerle ortaya konmaktadır:

Şaheda dîne min yek Allah,
Siltan Şêxadi padişêya min e,
Siltan Êzdi padişêya min e,
Tawusi Melek şahed û îmanê min e.
İnancımın tanıklığı tek Allah'tır,
Sultan Şeyh Adî benim hükümdarımdır,
Sultan Yezid benim hükümdarımdır,
Tavus Melek inancın sembolü ve benim imanımıdır.⁷⁵

Oryantalist kaynaklar ve Yezidi literatürü, Yezidi inanç doktrininde tek Tanrı inancının mevcut olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak kutsal üçlünün mevcudiyeti, Yezidilikteki tek tanrı anlayışının Hristiyanlıktaki Teslis ile eski İranî tanrı anlayışının tesirinde

⁷⁰ Rudolf Frank, *Scheich 'Adî, der grosse Heilige der Jezidis* (Kirchhain N.L.: Max Schmiersow, 1911), 13-14.

⁷¹ Joseph, *Devil Worship*, 111-117.

⁷² Max Freiherr Von Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Haurân, die Syrische Wüste und Mesopotamien* (Berlin: D. Reimer (E. Vohsen), 1900), 148.

⁷³ Menzel, "Yezidiler", 13/41.

⁷⁴ Khanna Omarkhali, "Yezidis", *Religious Minorities Online* (Berlin, Boston: De Gruyter, 2024), 3.

⁷⁵ Victoria Arakelova, "Yezidism", *Handbook of Islamic Sects and Movements* (Brill, 2021), 21/746-747.

kaldığını göstermektedir. Bu anlayışlar, İslâm inancındaki tek tanrı anlayışıyla yeniden yorumlanarak kendine has bir form oluşturmuştur. Bu yaklaşımın İslâm inancı ile olan tek benzerliği, tek bir tanrıya inanıyor olduklarını belirtmeleridir. Yezîdiler bu yaklaşımla, tek tanrı inancına eski pagan unsurları yerleştirerek putperest bir anlayış geliştirmişlerdir. Badger, “Bir kuşa tapma, en eski putperestlik türlerinden biri gibi görünmektedir.”⁷⁶ ifadeleriyle, Yezîdi inancındaki tek tanrılığın Melek Tavus varlığıyla birlikte putperest bir inanca dönüştürdüğünü göstermektedir. Yezîdiler arasında Tanrı’nın farklı zamanlarda insanlığı eğitmek amacıyla peygamberler gönderdiğine inanıldığını anlatan oryantalist Ussher, bu peygamberler arasında Eski Ahit’te geçen peygamberlerin yanında Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. İsa’nın da bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Bir başka oryantalist Dingelstedt ise, Yezîdilikte 124 bin peygamber inancının yer aldığını ifade etmektedir.⁷⁸ Nitekim Yezîdi kavlleri bu bilgileri şu beyitlerle teyit etmektedir:

Be’dî wî Xelîl Delîlîlaye
İsa û Mûsa û Muhem il-Mustefaye
Eşqa wî ço ba hindek dilaye.
124 hexar nebî hatin û bihurîn
124 hexar welî hatin û bihurîn
Siltan Ezi yek yek di hijmirîn⁷⁹

Allah’ın rehberi Halil (İbrâhim)’den sonra
İsa, Musa ve Muhammed Mustafa (geldi)
Ona duyulan sevgi bazı yüreklere ulaştı.
124 bin peygamber gelip geçti
124 bin evliya gelip geçti
Sultan Yezid onları tek tek saydı.

Bu bakış açısı, Yezîdilikte tek Tanrı inancının yanında peygamber inancının da İslâm inancıyla benzerlik taşıdığını göstermektedir. Melek inancında da bir benzerliğin mevcut olduğu oryantalist kayıtlarında yer almaktadır. Araştırmacı Baronet, Yezîdi doktrinindeki melek inancı ile İslâm dinindeki melek kavramları arasındaki benzerliği şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

Baş melekler neredeyse tamamen İslâm’da olanlardır: örneğin tercüman Cebrail, yağmur getiren Mikail, ölüm meleği Azrail, Didrail, Rafail, Şemkail, kendisini İslâm’daki İsrail ile aynı şahsiyet olan Ezrail gibi gösteren kıyamet günü borazancısı Ezazil, beden öldüğünde ruhu sorgulayan Nâkir (Münkir) ve Nukir (Nekir). Bu sonuncusunda Yezîdiler Münkir yerine kaba Nâkir’i benimsemiştir.⁸⁰

Yezîdilerin kutsal kitabı olan Mushaf-ı Reş’te, oryantalistlerin meleklerle ilgili görüşlerini destekleyen bilgiler yer almaktadır. Kutsal kitaplarındaki melek isimleri, İslâm inancındaki baş meleklerle hemen hemen örtüşmektedir ve bu meleklerin haftanın her bir gününde yaratılmış olmasıyla bu sayı yediyi bulmaktadır. Mushaf-ı Reş’te bu melekler hakkında şu bilgiler verilmektedir:

İlk gün olan Pazar günü, hepsinin başı Melek Tavus olan Azazil adlı bir melek yarattı. Pazartesi günü Darda’il’i yarattı ki o Şeyh Hasan’dır. Salı günü İsrail’i yarattı, o da Şeyh Şems’dir. Çarşamba günü Mikail’i yarattı, o da Şeyh Ebu Bekr’dir. Perşembe günü Azrail’i yarattı ki o Secadin’dir. Cuma günü Nasiruddin olan Şemnail meleğini yarattı. Cumartesi günü Malak Tavus’un dininden olan Nurail meleğini yarattı ve onu onların üzerine baş yaptı.⁸¹

Yezîdilikte, İslâm dininde yer alan abdest ve namaza benzer bazı ritüeller bulunmaktadır. E. S. Drower ve Lescot, Yezîdilerin namaz kılmadan önce elleri ve yüzlerini yıkadıklarını aktararak, bu uygulamanın İslâm dinindeki abdest ile olan benzerliğine dikkat çekmektedir.⁸² Lescot, Yezîdilerin günde bir ve batımı olmak üzere günde iki defa namaz kıldıklarını belirtmektedir.⁸³ İngiliz oryantalist Ethel May Stefana Drower ise yerel kaynaklardan aldığı bilgilere dayanarak, dindar bir Yezîdinin şafak, güneşin doğuşu, öğlen, ikindi ve gün batımı vakitlerinde olmak üzere günde beş vakit namaz kılmasının farz olduğunu aktarmaktadır. Namaz kılacak olan Yezîdi’nin, güneş doğunca ya da batınca güneşe doğru yöneldiğini belirten Menzel, namaz esnasında üç defa rûkûya gidildiğini ve birkaç dua okunarak namazın tamamlandığını izah etmektedir.⁸⁴ Yezîdiler tarafından “Nimêj” olarak adlandırılan namazdan

⁷⁶ Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, 1/127.

⁷⁷ John Ussher, *A Journey from London to Persepolis* (London: Hurst and Blackett, 1865), 416.

⁷⁸ Victor Dingelstedt, “The Yezidis”, *Scottish Geographical Magazine* 14 (1898), 300.

⁷⁹ Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 106.

⁸⁰ Empson, *Melek Tavus Dini: Yezidilik*, 153.

⁸¹ Parry, *Six Months in a Syrian Monastery*, 377.

⁸² Roger Lescot, *Yezidiler: Din Tarihi ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri Üzerine Alan Araştırması*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Avesta Yayınları, 2001), 92.

⁸³ Lescot, *Yezidiler*, 63.

⁸⁴ Menzel, “Yezidiler”, 13/419.

önce el ve yüzler yıkanarak abdest alınır. Abdestin ardından yalınayak bir şekilde, kible olarak kabul edilen güneşe doğru dönük bir vaziyette sağ el, sol elin üzerine bağlanır. Namaz duası okunduktan sonra secdeye gidilir ve güneşin değdiği yer öpülür. Namaz, yapılan duada ellerin yüze sürülmesiyle tamamlanır.⁸⁵ Yezidilikte namazlar, yön, zamanlama ve uygulama açısından İslâm dini ile farklılık arz etmektedir. Ancak ibadet öncesi yapılan temizlik ve belirli vakitlerde ibadet etmeleri bakımından benzerlikler dikkat çekmektedir.

Menzel'e göre, Yezîdilerde umumi ve hususî olmak üzere iki tür oruç vardır. Umumi oruca Yezidi orucu denildiğini belirten Menzel, bu orucun her yıl Eylül ayının 3 ila 5. günleri arasında tutulduğunu ifade etmektedir.⁸⁶ Tanrı'nın, Ramazan ayında Müslümanlara ve Yezidilere oruç tutmalarını emrettiğini belirten Joseph, Tanrı'nın Kürt dilinde "Se Roj" (üç gün) oruç tutmalarını bildirdiğini, ancak Müslümanların bunu yanlış anlayarak "Si Roj" (otuz gün) olarak algıladıklarını izah etmektedir. Bu nedenle Yezidilerin yılda sadece üç gün oruç tuttuklarını aktarmaktadır.⁸⁷ Empson, bu üç günlük orucun aralık ayında, Yezid'in ölümünü anmak amacıyla tutulduğunu ileri sürmektedir.⁸⁸ Oryantalist Eszter Spât, Yezid adına tutulan bu üç günlük orucun yanında, Yezidilerin çeşitli kutsal varlıklar için isteğe göre bir günlük oruç tuttuklarını ifade etmektedir.⁸⁹ Din adamlarına mahsus olan hususî orucun ise seksen gün olduğunu aktaran Menzel, aralık ayında yirmi gün, ardından temmuz ayında da yirmi gün olmak üzere kırk gün oruç tutulduğunu belirtmektedir. Bu kırk günden sonra Şeyh Âdi türbesinde üç gün daha oruç tutulduğunu izah eden Menzel, türbe ziyaretinden sonra geri kalan oruçlar da tutularak bu sayının seksen güne tamamlandığını aktarmaktadır.⁹⁰ Empson, din adamlarının tuttuğu bu oruçta yirmi dört saatte sadece gün batımından sonra yemek yenildiğini belirtmektedir.⁹¹ Yezidilerin inanç gelenekleri konusunda güncel akademik çalışmaları incelendiğinde, Yezidi toplumunda tutulan oruç ile Müslümanların tuttukları oruç arasında ciddi bir benzerliğin olduğu anlaşılmaktadır. Yezîdiler oruca hazırlık mahiyetinde gece yarısı sahura kalkarlar ve imsak vaktiyle birlikte orucu başlatırlar. Oruç süresince her türlü yeme, içme ve cinsi münasebetlerden uzak duran Yezîdiler, gün batımı ile birlikte okunan akşam namazı duasının ardından orucu tamamlamış olurlar.⁹² Dolayısıyla Yezidilikte tutulan oruçlar zaman ve süre açısından İslâm dinindeki oruçlarla bazı farklılıklar göstermiş olsa da, topluca tutulması, orucun güneşin doğuşu ile başlayıp gün batımına kadar sürmesi ve bu süreç içerisinde yeme ve içmeden uzak durulması bakımından benzerlikler taşımaktadır. Bu yönüyle Yezidilerin tuttuğu orucun, İslâm dini dışındaki diğer semavi dinlerle bu kadar benzerlik taşıdığı söylenemez. Zekât ve sadaka uygulamaları da, festivaller ve kavalların sancakları gezdirmesi esnasında müritlerden toplanan ücretlerle gerçekleşir. Parry, Baş Şeyh ile birlikte en yüksek din adamları rütbesinde olan Yezidi Emiri'nin, her yıl müritlerden zekât topladığını aktarmaktadır.⁹³ Siouffi ise, Emîr adına Yezidi yerleşim alanlarına yılda bir veya iki kez kavalların sancakları dolaştırdıklarını belirtmektedir. Bu ziyaretlerde müritlerden belli bir miktar ücret toplandığını izah eden Siouffi, toplanan ücretlerin bir kısmı kavallara yaptıkları görev karşılığı olarak verilirken, geri kalan kısmın Emîr'e teslim edildiğini anlatmaktadır. Ayrıca Şeyh Âdi türbesinde yıllık olarak tertip edilen festivallerde, hacılardan da belli bir miktarın toplandığı belirtilmektedir.⁹⁴ Yezidilikte, zekât toplama uygulamasının yanında kurban kesme geleneği de mevcuttur. Ainsworth, Şeyh Âdi türbesinde yer alan Şeyh Şems Mâbedi'nde beyaz öküzlerin kurban edildiğini ve yoksullara kurban etinin dağıtıldığını izah etmektedir.⁹⁵ Lescot, her yıl nisan ayının ilk çarşamba gününde kutlanan Yeni Yıl Bayramı'nda (İda Sersalê), koyun, keçi ve tavuk gibi hayvanların kurban edildiğini anlatmaktadır.⁹⁶ Kreyenbroek ise

⁸⁵ Yaşar Kaplan, *Günümüz Yezidiliği* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 73-74.

⁸⁶ Menzel, "Yezidiler", 13/419.

⁸⁷ Joseph, *Devil Worship*, 66.

⁸⁸ Empson, *Melek Tavus Dini: Yezidilik*, 38.

⁸⁹ Eszter Spât, "HOLA HOLA Tawusi Melek, HOLA HOLA Şehidê Şingalê: Persecution and the Development of Yezidi Ritual Life", *Kurdish Studies* 4/2 (08 Ekim 2016), 157.

⁹⁰ Menzel, "Yezidiler", 13/419.

⁹¹ Empson, *Melek Tavus Dini: Yezidilik*, 38.

⁹² Betül Yüksel, *Yezidiliğin Oluşumunda İslam Dışındaki Dinlerin Etkisi* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 56.

⁹³ Parry, *Six Months in a Syrian Monastery*, 362.

⁹⁴ Siouffi, "Notice sur le Chéikh Âdi et la Secte des Yézidis", 267-268.

⁹⁵ Ainsworth, "The Assyrian Origin of the Izedis", 35.

⁹⁶ Lescot, *Yezidiler*, 65.

Müslümanların kutladığı Kurban Bayramı'ndan iki gün önce, Yezidiler tarafından kurban ritüelinin uygulandığını aktarmıştır.⁹⁷ Köken olarak Hz. İbrâhîm'e kadar giden kurban kesme geleneğinde, Yezidilerde yılda en az bir defa kurban kesme işlemini gerçekleştirme zorunluluğu bulunmaktadır. Yezidi inancına göre, Hüdâ'nın emri üzerine Hz. İbrâhîm, oğlu İsmail'i kurban etmek ister. Kurban işleminin başlayacağı esnada Melek Tavus, beraberinde getirdiği koçla gelerek bu işlemi durdurur ve İsmail yerine koçu kurban etmesini söyler. Bu olay üzerine kurban bayramı ve kurban kesme geleneği başlamış olur.⁹⁸ Söz konusu anlatının hemen hemen birebir İslâm geleneğinde de yer edinmiş olmasının yanında, fiiliyatta kurban kesme geleneğinin semavi dinler arasında sadece İslâm dini içerisinde uygulanıyor olması, Yezidi inancındaki İslâmî geleneğin tesirini yansıtmaktadır.

Yezidilik ile İslâm dinî arasında benzerlik gösteren bir başka uygulama ise hac ibadetidir. Kreyenbroek, Müslümanların hacın önemli bir parçası olan Arafat Dağı'nda birkaç gün beklemelerine benzer bir şekilde, Yezidilerin Laleş Vadisi'nde aynı adla anılan dağda beklediklerini belirtmektedir. Yezidilerin, Arafat Dağı olarak bilinen bu dağa tırmandıktan sonra dağdan aşağıya doğru koşarak Şeyh Adî türbesine doğru gittiklerini aktaran Kreyenbroek, burada Mekke'deki Zemzem suyu ile aynı adı taşıyan suyla ellerini ve yüzlerini yıkadıklarını ifade eder. Müslümanların Arafat'ta kaldıktan sonra kurban kesmeleri gibi, Yezidilerin aynı süreç içerisinde paralel olarak kurban kestiklerini belirten Kreyenbroek, bu benzer uygulamalardan hareketle Yezidilerin ilk dönemlerde Laleş ile Mekke çevresindeki kutsal yerleri aynı kabul ettikleri yönünde çıkarımda bulunur.⁹⁹ Kreyenbroek, Yezidilerin Laleş Vadisi'ndeki hac ile Müslümanların Mekke'de uygulanan hac ibadeti arasındaki çarpıcı benzerliğe dikkat çekerek, Yezidilerin bu ibadet biçiminin aslında köken olarak İslâm'a dayandığını ve onlar arasında ilk başta uygulandığına vurgu yapmaya çalışır. Metin Bozan'a göre, Adeviyye tarikatı içerisindeki fikri değişiklik neticesinde Müslümanların hac merkezi olan Mekke'ye gidilmekten vazgeçmiştir. Bozan, Yezidi anlatılarına dayanarak, Mekke'den Laleş'e hacca gitme kararını veren kişinin Şeyh Adî olduğunu belirtir. Yezidiler, Hac ritüellerine göre Şeyh Adî Türbesi'ne varmadan önce Sırat Köprüsü adlı bir köprüden geçerler. Hac vazifesi esnasında Yezidi hacılar, Laleş'te Mekke'deki Arafat Dağı ile aynı ismi taşıyan dağa çıkarlar ve burada belli bir süre bekledikten sonra dağdan aşağıya, Şeyh Adî Türbesi'ne doğru koşarlar. Şeyh Adî Mabedi'nde Zemzem suyu ile ellerini ve yüzlerini yıkayan Yezidi hacılar, son günde kurban kesimi gerçekleştirirler.¹⁰⁰ Bu anlatılar oryantalist Kreyenbroek'ın iddialarını doğrular niteliktedir. Her iki araştırmacının verilerinde paralellik gösteren Arafat, Zemzem suyu ve kurban uygulamalarının, İslâm dışında bir dini inanıştan alınmış olmasının imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Yezidiliğin İslâm geleneğinden gelmiş olması, bu benzerliklerin tesadüfi olmadığının göstergesidir.

Yezidilikteki bu hac ibadetinin yanında, tarihi bakımından değişkenlik gösteren bazı bayramların da İslâm'daki bayramlarla benzerlikler taşıdığını ifade eden Kreyenbroek, özellikle "Şeva Berat" adlı bayramın, İslâm dininde yer alan Berat Kandili'ne karşılık geldiğini izah etmektedir. Bu bayramın, Müslümanların Şaban ayının 15. gecesine denk geldiğini aktaran Kreyenbroek, bu gecede Allah'ın bir sonraki olayları belirlediğine yönelik inancın yer aldığına değinmektedir. Bu gecede de ileri gelen Yezidi din adamlarının Şeyh Adî türbesinde toplandıklarını belirten Kreyenbroek, burada Adanili Peşimamların, İslâmî salâtın (duanın) değişik biçimlerini uygulamada önderlik ettiklerini izah etmektedir. Kreyenbroek, bu etkinlikte Şemsani şeyhlerin geleneği kesintiye uğrattığını, bunun da İslâmî ibadeti tümüyle reddedenlerle, bunların değiştirilmiş bir biçimde korunmasını isteyenler arasındaki bir gerilim oluşturduğuna değinmektedir.¹⁰¹ Bu ortak noktalar, Yezidiliğin İslâm kökenli olduğunu ve Yezidilerin Müslümanlarla aynı coğrafya ve kültürel ortamda yaşamalarının sonucu olarak İslâmî geleneklerden etkilendiklerini göstermektedir.

Yezidi doktrini ile İslâm inanç ve gelenekleri arasındaki paralellikler sadece bunlarla sınırlı değildir. Yezidilerin Müslüman isimlerini benimsediklerini belirten Horatio, Müslümanlar

⁹⁷ Philip G. Kreyenbroek, *Ezidilik: Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, çev. Amed Tanla - Damla Gökçen (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 159.

⁹⁸ Davut Okçu, *İslamdan Ayrılan Cereyanlar: Yezidilik ve Yezidiler* (Van: Birleşik Yayınları, 1993), 64.

⁹⁹ Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur*, 42.

¹⁰⁰ Metin Bozan, "Yezidilik", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker, 2022), 466-468.

¹⁰¹ Kreyenbroek, *Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur*, 42.

tarafından uygulanan sünnetin de Araplarca Hz. İsmail'den beri uygulandığını izah eder.¹⁰² Davut Okçu, Müslümanlarla Yezidiler arasındaki sosyal ilişkiler ve etkileşimin neticesinde Yezidilerin Müslüman isimleri kullandıkları ifade eder. Yezidilere ait nüfus veya seçmen listelerindeki kayıtlarda yer alan isimlerin, bu durumun kanıtı olarak gösterir.¹⁰³ Paul, Yezidilere ait şiir ve kasidelerin Arapça olduğunu aktarırken; Ainsworth, Yezidilere ait türbelerde (mezarlarda) ve kutsal mekânlarda Kur'an'dan pasajların yer aldığına değinmektedir.¹⁰⁴ Lescot, Yezidi sistemindeki sosyal hiyerarşinin İslâmî kökenlerin muhafazasında etkili olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, "Tarikatın hiyerarşisinde, muhtemelen Şeyh Adî'nin kurduğu çileci topluluğun içinde var olan bütün rütbeleri bulmaktayız. Şeyh, pir, fakir ve kaval unvanları, uzun zaman önce gerçek anlamı unutulmuş sûfi unvanlarının kalıntılarını temsil etmektedir."¹⁰⁵ Lescot, Yezidi kast sistemindeki bu hiyerarşinin ve unvanların, İslâmî tarikat sisteminde de mevcut olduğuna değinerek bu geleneğin köken itibarıyla İslâmî bir yapıya dayandığına vurgu yapar. Yezidi inanç geleneğinde önemli bir yer tutan bir başka unsur ise âhiret inancıdır. Yezidi teolojisinde âhiret inancı incelendiğinde, bu geleneğin büyük ölçüde İslâm inancıyla paralellik gösterdiği görülür. Yezidilik üzerine araştırma yapan oryantalistlerden Victoria Arakelova ve Tereza Amrian, Yezidi teolojisinde âhiret inancının var olduğunu ifade ederler. Yezidilerin, kabir âleminde insanların Münker ve Nekir isimli melekler tarafından sorguya tâbi tutulduklarını belirten araştırmacılar, Yezidilerin ölüm meleklerine ve kabirdeki sorgu meleklerine inandıklarını aktarırlar. Nitekim Yezidi sözlü geleneklerinden "Qewlê Seremergê" yani "Cenaze İlahisi" adlı kavilde, Münker ve Nekir adlı sorgu meleklerinin kabir hayatındaki vazifeleri ve varlıkları şu beyitlerle vurgu yapılarak ortaya konmaktadır:

Dû hatine ser min ji min dipirsî
Çeqmaqê wan weke kursî
Miskîno bin Ademo, tû çî insî tu çî cinsî?
İki kişî yanîma geldi, bana sorular sordular,
Çakmakları bir taht kadardı,
Zavallı ademoğlu sen neyin nesi, kimin fesisin?¹⁰⁶

Arakelova ve Amrian, Münker ve Nekir figürlerinin açıkça İslâm kökenli olduklarını ve Yezidilikteki yansımaları olduğunu ifade ederler.¹⁰⁷ Arakelova ve Amrian, Yezidi âhiret inancının İslâm kökenli olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedirler:

Yezidilerin âhiret hayatına dair halk inançları, çoğunlukla İslâmî kökenlidir ve bölgenin genel inanç yapısıyla ortak özellikler taşır (örneğin, ölen kişinin amellerinin terazisiyle tartılması gibi). Yezidilere göre, ölümden sonra ruh, bu dünya ile öte dünya arasında bir köprü olan Salât'tan (İslâmî eskatolojideki Sırat Köprüsü'ne tekabül eder) geçer. Bu köprüden geçen ruh ya cennete ya da cehenneme girer.¹⁰⁸

Alman araştırmacı Max Freiherr von Oppenheim de, "İslâm'dan alınan öğretiler arasında, diriliş ve Sırat Köprüsü inancı da vardır. Bu köprü, bir kıldan daha ince, ancak düzgün bir şekilde kesilmiş bir tıraş bıçağının keskin kenarından biraz daha geniştir. Cennete ulaşmak isteyen herkesin bu köprüden geçmesi gerektiği inancı, İslâm'daki âhiret öğretisinin önemli bir parçasıdır ve benzer şekilde Yezidilikte de yer alır."¹⁰⁹ şeklindeki ifadeleriyle Yezidilikteki Sırat Köprüsü inancının mevcudiyetini ve mahiyeti hakkında destekleyici bilgiler sunmaktadır. Herhangi bir Yezidin ölümünden sonra kabir hayatında ve dirilişten sonra yaşanacaklar hakkında oryantalistlerin aktardıkları verilerin, İslâm inancındaki âhiret inancı ile ilgili anlatılardan hiçbir farkının olmadığı dikkat çekmektedir. Nitekim oryantalistler bu bilgileri genel olarak Yezidi din adamlarıyla yaptıkları gözlem ve görüşmelerden elde etmiş olmaları, Yezidi âhiret inancının İslâmî inanç geleneğinin bir kalıntısı olduğunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Ancak bu inancı saf haliyle kabul ettikleri söylenemez. Yezidi

¹⁰² Southgate, *Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan*, 2/309.

¹⁰³ Davut Okçu, "Yezidiliğin Oluşmasında İslam ve Mecusiliğin Etkileri", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (2012), 265.

¹⁰⁴ Perdrizet, "Documents du XVIIe siècle relatifs aux Yézidis", 40.

¹⁰⁵ Lescot, *Yezidiler*, 75.

¹⁰⁶ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 312.

¹⁰⁷ Victoria Arakelova - Tereza Amrian, "The Hereafter in the Yezidi Beliefs", *Iran and the Caucasus* 16/3 (01 Ocak 2012), 311-312.

¹⁰⁸ Arakelova - Amrian, "The Hereafter in the Yezidi Beliefs", 312.

¹⁰⁹ Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Haurân, die Syrische Wüste und Mesopotamien*.

doktrinde ahiret inancın önemli bir parçası olan reenkarnasyon, bu inanca dâhil olarak olaya farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu yönüyle Yezidiler, İslâm ahiret inancından ayrılarak kendilerine has bir form oluşturmuşlardır. Reenkarnasyon inancının Yezidi inanç geleneği içerisinde mevcut olduğu, Yezidiler tarafından kutsal olarak kabul gören Kitabü'l-Cilve'de, "Bana ait olan kişi, diğer insanlar gibi ölmez. Hiç kimsenin bu aşağı dünyada benim belirlediğim süreden daha fazla kalmasına izin vermem ve eğer istersem, ruh göçü yoluyla ve bu evrensel bir yasayla onu ikinci ve üçüncü kez ya da daha fazla bu dünyaya geri gönderirim."¹¹⁰ şeklindeki cümlelerle ortaya konmaktadır.

Yezidi doktrini içerisinde yer alan tek tanrı, peygamber, âhiret ve melek inancı; namaz, oruç, hac, zekât, kurban ve sünnet ritüelleri ile İslâmî isimler, mezar ve türbelerdeki Kur'an'dan âyetler, sûfi tarikat unvanları ve sosyal hiyerarşi gibi birçok uygulama, İslâm dininin inanç gelenekleri ile benzerlik taşımaktadır. Söz konusu benzerlikler, diğer din ve kültürlerle kıyaslandığında daha yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, Yezidilik hareketinin İslâm dinî içerisinden çıkmış bir dinî oluşum olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İtalyan oryantalist Michelangelo Guidi "*Origine dei Yezîdî e Storia Religiosa dell'Islam e del Dualisma*" adlı çalışmasında, Yezidiliğin İslâm içerisinden çıkmış bir hareket olduğunu, ancak zamanla heretik bir yapıya bürünerek İslâmî özelliğini yitirdiğini aktarmaktadır.¹¹¹ Guidi, tarihsel verilere dayanarak ortaya koyduğu bu görüşleriyle, oryantalistler tarafından yapılan tartışmalara son vermiş ve Yezidilik hareketinin İslâm kökenli bir oluşum olduğunu ortaya koymuştur. Çağdaş oryantalistlerden Nelida Fuccaro "*Öteki Kürtler*" adlı çalışmasında, İslâm kaynaklarına dayanarak Yezidi inancının, sûfi bir yapılanma olan Adevviye tarikatının gulûv bir formatı olduğunu belirtir.¹¹² Yezidiliğin İslâm içerisinden çıkmış bir mezhep olduğu yönündeki görüşü, oryantalistlerin İslâm kaynaklarını temel almaları gibi ortak bir yaklaşımdan doğmuştur. Nitekim Ahmed Teymûr Paşa, Arap kaynaklarına dayanarak Yezidilik inancının, Şeyh Adî'nin haleflerinden Şeyh Hasan bin Adî bin Ebu'l-Berekât döneminde bazı sapmaların oluşmaya başladığını ifade eder. Ahmed Teymûr Paşa, yaşanan sapmalardan sonra süreç içerisinde inanç içerisinde bazı ilaveler, çıkarmalar, değişimler gerçekleşerek günümüz Yezidiliğin ortaya çıktığını aktarmıştır.¹¹³ Tüm bu veriler, Yezidi inanç gelenekleri farklı inançlardan etkilenmiş olmakla birlikte, köken olarak İslâm'a dayandığını ortaya koymaktadır. 21. yüzyıl araştırmacılarından Victoria Arakelova ve Garnik Asatryan da bu gerçeğe dayanarak Yezidi hareketinin köken itibarıyla İslâm'a dayandığını belirtmektedirler. Onlara göre, "Yeni topluluk başlangıçta, kurucusu sûfi mürşit Şeyh Adî (ö. 1162) olan Adeviyye tarikatı temelinde şekillenmiştir. Bu tarikata bağlı çeşitli grupların getirdiği farklı ve çoğu zaman çelişkili unsurların etkisiyle şekillenen bu yapı, başlangıçta tarikatın hoşgörülü atmosferinde gelişmiş; fakat zamanla grup dayanışması ve inançların kaynaşmasıyla, temel olarak ortak bir doğmadan yoksun, kökten yeni bir senkretik din ortaya çıkmış ve nihayetinde İslâm'dan tamamen ayrılmıştır."¹¹⁴ Yezidilik, İslâm dinî içerisinden çıkmış bir dinî akım olmasına rağmen, ortaya çıktığı bölgenin şartları gereği farklı din ve milletlerin tesiriyle İslâm inancından farklı bir yorumlamayla kendine has bir doktrin geliştirmiştir. Oryantalistler, Yezidi inanç kökenleri konusunda meraklı araştırmaları neticesinde, Yezidilikteki tek tanrı, peygamber, melek ve ahiret inancı, namaz, hac, kurban, oruç, zekât, sünnet ve bazı ilahilerin Arapça okunması gibi uygulamaların ağırlıklı olarak İslâm geleneğiyle ilintili olduğu kanaatini ortaya koymaktadırlar. Yezidiler ile Müslümanlar arasında yaşanan olumsuz çekişmelere rağmen bu sonucun çıkmış olması pek şaşırtıcı değildir. Çünkü çıkış noktaları Sûfi Adeviyye tarikatına dayanmaktadır ve bu durum oryantalistlerce de kanıtlanmıştır. Dinî ve siyasî bağlamda yaşanmış olumsuz durumlarda, eğer Yezidilik İslâm içinden çıkmamış, farklı bir dinî gelenekten gelmiş veya müstakil bir dinî oluşum olmuş olsaydı, bu kadar çok benzerliğin olması pek mümkün olmayabilirdi. Belki de durum çok farklı bir hal almış olacaktı. Ancak onların İslâm geleneği içerisinden çıkmış bulunmaları nedeniyle, sahip oldukları İslâmî gelenekleri sadece şekilsel ve kavramsal olarak koruyarak farklı inançlardan aldıkları uygulamalarla kendilerine has bir doktrin üretmişlerdir. Dolayısıyla Yezidilik hareketi bu bağlamda müstakil bir din değil, İslâm

¹¹⁰ Parry, *Six Months in a Syrian Monastery*, 375.

¹¹¹ Lescot, *Yezidiler*, 5-6.

¹¹² Nelida Fuccaro, *Öteki Kürtler: Sömürge Irak'ında Ezidiler*, çev. Onur Günaydın - Ayça Günay (İstanbul: Bgst Yayınları, 2010), 32-34.

¹¹³ Teymûr Paşa, *Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu*, 69.

¹¹⁴ Victoria Arakelova - Garnik Asatryan, "Gnostic elements in Yezidism", *The Gnostic World* (London: Routledge, 2018), 358.

dini içerisinden çıkmış ve daha sonra dini, siyasî ve sosyo-ekonomik gibi çevresel bazı faktörlerin tesiriyle senkretik-heretik bir mezhepsel harekete dönüşmüş olduğu sonucuna varılabilir.

Sonuç

Mezopotamya coğrafyası, barındırdığı kozmopolit yapısı ile Batılı şarkiyatçıların ilgi ve merakı dâhilinde daima gündemde kalmıştır. Meraklı araştırmacıların dikkatini çeken alanlardan biri de, ilginç inançları ve ritüelleriyle Yezidilik olmuştur. Oryantalistler gerçekleştirdikleri araştırmalar neticesinde Yezidi inanç kökenlerine dair farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. İleri sürülen bu yaklaşımlarda oryantalistler, Yezidiliğe ait bazı inanç geleneklerini İbrahimi dinlerden yalnızca birine dayandırırken, kimi zaman da birden fazla İbrahimi dine dayandırma eğiliminde bulunmuşlardır. Bazı oryantalistler, Yezidi inanç sisteminde yer alan sünnet, kurban, yasaklı yiyecekler ve Hamursuz Bayramı uygulamalarının Yahudi dini ile paralellik taşıdığını ileri sürmüştür. Bazı araştırmacılar ise, Yezidilikteki Melek Tavus, Şeyh Adî ve Sultan Yezid'ten oluşan kutsal üçlemenin, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesiyle benzerliğinin yanında; Mesih İsa ve azizlere duyulan saygı, kiliselerin kapı ve eşliğinin öpülmesi, şarap içme ve vaftiz uygulamalarının da köken olarak Hristiyan dinine dayandığını ileri sürmüşlerdir. Özellikle 20. ve 21. yüzyıl oryantalistleri, tek tanrı, peygamber, âhiret ve melek inancı ile namaz, oruç, hac, kurban, zekât, dua ve sünnet ritüellerinin İslâmî geleneklerle ortak nokta taşıdıklarını belirtmişlerdir. Tek Tanrı, peygamber, âhiret ve melek inancı; namaz, oruç, zekât, kurban ve hac uygulamaları yalnızca kavramsal olarak İslâm diniyle ortak özellikler taşımaktadır. Ancak İslâmî isimler, sünnet; türbe ve mezarlıklarda Kur'an'dan âyetlerin yer alması; ilâhilerin Arapça okunması ve sûfi tarikatlardaki hiyerarşik yapılar bakımından Yezidilik ile İslâm dini arasında neredeyse birebir benzerlik bulunmaktadır. İlk dönem oryantalistlerin değerlendirmeleri, genel olarak tarihsel verilerden uzak ve felsefi görüşleri kapsadığından, hatalı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle Grant'ın Yezidi inanç gelenekleri konusundaki tezleri, bu bağlamda nesnel değerlendirmeden uzak kalmıştır. Yahudi geleneklerinin Yezidilere sirayet ettiği görüşlerin, Yezidilerin Yahudilere bakış açısı, tarihi ve dini gerçekler bağlamında pek tutarlı olmadığı görülmüştür. Yahudi geleneği görüşlerinin Grant ve Bianchi gibi birkaç oryantalist tarafından dile getirilmiş olması da, Yezidi inancında Yahudi geleneğinin tesir etmiş olduğu anlayışı zayıflatmaktadır. Yezidilikteki Hristiyanlık unsurları, Yahudi geleneğine göre oldukça fazladır. Bu durumun ortaya çıkmasında siyasî olaylar yatmaktadır. Yezidilerle Müslüman halk arasındaki uzun süreli çekişmeler, Yezidilerin komşuları olan Hristiyan halka yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşma önce empati, daha sonra ise sempati ilişkileri bağlamında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Yezidilerin, Hristiyan gelenekleri üzerinden kendi inançlarını yaşamış oldukları gerçeğinden hareketle, Hristiyan inancından birçok dini ritüel ve inanç aldıkları görülmüştür. Ancak Hristiyanlıktan alınan gelenekler birebir aktarılmamış, Yezidilerin kendi inanç gelenekleri içerisinde uyarlanarak yeni bir form oluşturulmuştur. Aynı şekilde Adeviyye çıkışlı olan Yezidilik hareketi, farklı din ve akımdan etkilenecek aldıkları ritüelleri İslâm inancı içerisinde harmanlayarak kendilerine has bir doktrin geliştirmiştir. İslâm dini içerisinden çıkmış olmaları nedeniyle, Yezidilik içerisinde İslâmî unsurların sayısı diğer semavi dinlere göre oldukça fazladır.

Yezidilikteki inanç ve ritüel uygulamalarının, Yahudi ve Hristiyan dinlerinden ziyade daha çok İslâm dini ile benzerlik taşıdığı görülmektedir. Bu durum, Yezidiliğin İslâm dini içerisinden türediğinin önemli işaretlerindendir. İlk oryantalistlerin hatalı yöntem ve yaklaşımları neticesinde, eklektik yapıya sahip Yezidi hareketi; Yahudi ve Hristiyan inanç sistemleri içerisinden türediği bir dini hareket olarak değerlendirilmiştir. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Siouffi, 20. yüzyıl oryantalistlerinden M. Guidi, Lescot ve 21. yüzyıl araştırmacılarından Victoria Arakelova ve Garnik Asatrian, Yezidiliğin İslâm dini içerisinden çıkmış bir hareket olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle, M. Guidi, İslâm kaynaklarına dayanarak Yezidi mezhebinin, İslâm dini içerisinden çıktığını kanıtlayan ilk oryantalist olmuştur. Oryantalistlerin elde ettikleri veriler ışığında, Yezidi hareketi başlangıçta İslâm kökenli tasavvufî bir hareket iken, takipçilerinin kurucu liderlerine yönelik aşırı tazimde bulunarak yüceltmeleri ve farklı din ve inançların tesiri neticesinde zamanla İslâm'dan saparak senkretik bir doktrine dönüşmüştür.

Kaynakça | References

Ainsworth, William Francis. "The Assyrian Origin of the Izedis, or Yezidis—the So-Called 'Devil Worshipers'". *Transactions of the Ethnological Society of London* 1 (1861), 11-44.

- Arakelova, Victoria. "Yezidis and Christianity: Shaping of a New Identity". *Iran and the Caucasus* 22/4 (04 Aralık 2018), 353-365. <https://doi.org/10.1163/1573384X-20180403>
- Arakelova, Victoria. "Yezidism". *Handbook of Islamic Sects and Movements*. 21/743-760. Brill, 2021. https://doi.org/10.1163/9789004435544_039
- Arakelova, Victoria - Amrian, Tereza. "The Hereafter in the Yezidi Beliefs". *Iran and the Caucasus* 16/3 (01 Ocak 2012), 309-318. <https://doi.org/10.1163/1573384X-20120019>
- Arakelova, Victoria - Asatrian, Garnik. "Gnostic elements in Yezidism". *The Gnostic World*. 358-368. London: Routledge, 1. Basım, 2018.
- Asatrian, Garnik - Arakelova, Victoria. "Malak-Tawus: The Peacock Angel of the Yezidis". *Iran & the Caucasus* 7/1/2 (2003), 1-36. <https://doi.org/10.1163/157338403X00015>
- Badger, George Percy. *The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to Those Countries in 1850; Also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezidees*. 2 Cilt. London: Joseph Masters, 1852.
- Bozan, Metin. "Yezidilik". *İslam Mezhepleri Tarihi*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. Ankara: Grafiker, 11. Basım, 2022.
- Bunsen, Victoria Lady De. *The Soul of the Turks*. 2 Cilt. London: Smith, Elder & Co., 1910.
- Celil, Ordixanê - Celil, Celilê. *Zargotina K'orda: Ji K'itêba I. Êrêvan*: Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1978.
- De Bianchi, Alessandro. *Viaggi in Armenia, Kurdistan e Lazistan*. Milano: Stabilimento Tipografico già Boniotti, 1863.
- Dingelstedt, Victor. "The Yezidis". *Scottish Geographical Magazine* 14 (1898), 295-308.
- Empson, R. H. W. *Melek Tavus Dini: Yezidilik*. çev. Cumhur Atay. İstanbul: Sarmal Kitabevi, 1. Basım, 2023.
- Febvre, Michele. *Teatro della Turchia*. Paris: Chez Clouzier, 1682.
- Forbes, Frederick. "A Visit to the Sinjâr Hills in 1838". *Journal of the Royal Geographical Society of London* 9 (1839), 409-430.
- Frank, Rudolf. *Scheich 'Adi, der grosse Heilige der Jezidis*. Kirchhain N.L.: Max Schmiersow, 1911.
- Fuccaro, Nelida. *Öteki Kürtler: Sömürge Irak'ında Ezidiler*. çev. Onur Günaydın - Ayça Günay. İstanbul: Bgst Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Grant, Asahel. *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler*. çev. Hikmet İlhan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2015.
- Haxthausen, August Von. *Transcaucasia: Sketches of the Nations and Races between the Black Sea and the Caspian*. London: Chapman and Hall, 1854.
- Heard, W. B. "Notes on the Yezidis". *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 41 (1911), 200-219.
- Hyde, Thomas. *Historia Religionis Veterum Persarum eorumque Magorum*. Oxford: Sheldonian Theatre, 1700.
- İshok, Iraklı Papaz. *Yezidilerin Dini*. çev. P. Gabriyel Akyüz. İstanbul: Mardin Kırklar Kilisesi, 1. Basım, 2001.
- Joseph, Isya. *Devil Worship: The Sacred Books and Traditions of the Yezidiz*. Boston: R. G. Badger, 1919.
- Kaplan, Yaşar. *Günümüz Yezidiliği*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kelly, Walter Keating. *Syria and the Holy Land, Their Scenery and Their People: Being Incidents of History and Travel, from the Best and Most Recent Authorities*. London: Chapman and Hall, 1844.
- Kreyenbroek, Philip G. *Ezidilik: Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*. çev. Amed Tanla - Damla Gökçen. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Kreyenbroek, Philip G. *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur: Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel*

- Anlatılar. çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta Yayınları, 2011.
- Laurie, Thomas. "Journal of a Visit to the Yezidees, with a Description of the Excavations at Khorsabad". *Bibliotheca Sacra* 5 (1848), 148-171.
- Layard, Austen Henry. *Ninova ve Kalıntıları*. çev. Zafer Avşar. İstanbul: Avesta Yayınları, 2000.
- Lescot, Roger. *Yezidiler: Din Tarihi ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri Üzerine Alan Araştırması*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Avesta Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Lidzbarski, Mark. "Ein Exposé der Jesiden". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 51 (1897), 592-604.
- Menant, Joachim. *Les Yézidis: Épisodes de l'histoire des adorateurs du diable*. Paris: Ernest Leroux, 1892.
- Menzel, T. "Yezidiler". *İslam Ansiklopedisi*. 13/415-423. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1986.
- Mills, Lady Dorothy. *Beyond the Bosphorus*. Londra: John Murray, 1926.
- Mingana, Alphonse. "Devil Worshippers: Their Beliefs and Their Sacred Books". *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)*, 505-525.
- Niebuhr, Carsten. *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*. Kopenhagen: Nicolaus Möller, 1778.
- Okçu, Davut. *İslamdan Ayrılan Cereyanlar: Yezidilik ve Yezidiler*. Van: Birleşik Yayınları, 1993.
- Okçu, Davut. "Yezidiliğin Oluşmasında İslam ve Mecusiliğin Etkileri". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (2012), 262-270.
- Omarkhali, Khanna. "Yezidis". *Religious Minorities Online*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2024.
- Oppenheim, Max Freiherr Von. *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Haurān, die Syrische Wüste und Mesopotamien*. Berlin: D. Reimer (E. Vohsen), 1900.
- Özcan, Şevket. "Yahudilikte Pesah (Fısıh) Bayramı: Ritüeller ve Semboller Bağlamında Fenomenolojik Bir İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* 11/61 (2018). <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.3009>
- Parry, Hutton Oswald. *Six Months in a Syrian Monastery*. London: John Murray, 1895.
- Perdrizet, Paul. "Documents du XVIIe siècle relatifs aux Yézidis". *Bulletin de la Société de Géographie de l'Est*, 297-306, 429-445.
- Poujoulat, Baptistin. *Voyage à Constantinople, dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte : faisant suite à la Correspondance d'Orient*. 6 Cilt. Paris: P. Dagneau, 1840.
- Richardson, J. M. "Traces of Christianity among the Yezidees, a People of Mesopotamia, Who Worship Only One God, but Reverence the Devil on the Authority of the Gospel". *The Oriental Herald and Journal of General Literature* 4 (1825), 318-327.
- Silêman, Xidir Pir. *Êzîdyatî: Wane bo qutabîyêt êzîdyî ji pola (1-6) qunaxa seretayî*. Dihok: Institut Kurde de Paris, 1996.
- Siouffi, Nicolas. "Notice sur le Chéikh Adi et la Secte des Yézidis". *Journal Asiatique (JA)* 5/8 (1885), 78-100.
- Southgate, Horatio. *Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, with an Introduction and Occasional Observations upon the Condition of Mohammedanism and Christianity in Those Countries*. 2 Cilt. Londra & New York: Tilt and Bogue; D. Appleton & Co., 1840.
- Spät, Eszter. "Hola Hola Tawusi Melek, Hola Hola Şehidêt Şingalê: Persecution and the Development of Yezidi Ritual Life". *Kurdish Studies* 4/2 (08 Ekim 2016), 155-175. <https://kurdishstudies.net/menu-script/index.php/KS/article/view/139>
- Spiro, Jean. "Les Yezidi Ou Les Adorateurs Du Diable". *Bulletin de la Société Neuchâteloise de Géographie* 12 (1900), 1-29.
- Teymûr Paşa, Ahmed. *Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu*. çev. Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Ataç Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Tyler, William Seymour. *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D., Late Missionary of the American Board at Mosul: Including the Early History of the Assyrian Mission*. Boston: The American

Tract Society, 1859.

Ussher, John. *A Journey from London to Persepolis*. London: Hurst and Blackett, 1865.

Wigram, W. A. - Wigram, Edgar T. A. *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*. çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta Yayınları, 1. Basım, 2004.

Yetim, Merve. "Belgesel Hipotez'e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci". *Milel ve Nihal* 17/1 (30 Haziran 2020), 61-85. <https://doi.org/10.17131/milel.639982>

Yüksel, Betül. *Yezidiliğin Oluşumunda İslam Dışındaki Dinlerin Etkisi*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Extended Summary

The fertile lands between the Euphrates and the Tigris have possessed a cosmopolitan character throughout the course of human history, as the birthplace or stage of appearance for many religions, prophets, and religious movements. Shortly after the emergence of Islam in the Arabian Peninsula in the 7th century AD, the geography of Mesopotamia was conquered by the Islamic armies. Within the borders of Islam, there existed Jewish, Christian, and various other faith communities in Mosul and its surroundings. Sheikh Adi b. Musafir, who migrated from the town of Baalbek in Syria to the Lalesh Valley within the province of Mosul in the 12th century, founded the Süfi Adawiyya order. The Adawiyya order, which originated within Islam, transformed into the Yezidi movement after the death of Sheikh Adi b. Musafir under the influence of political, religious, social, cultural, and economic factors.

The Yezidi belief system, emerging in the geography of Mosul, began to exhibit an eclectic doctrinal structure through the interaction with neighboring Jewish, Christian, and other faith traditions. Among the communities encountered by Orientalists who traveled to Mesopotamia, particularly in the 17th and 18th centuries, were the Yezidis. Orientalists such as Michale Febvre, Guillaume-Antoine Olivier, Thomas Hyde, and Carsten Niebuhr had the opportunity to become acquainted with the Yezidis only superficially during the 17th and 18th centuries. However, in the early 19th century, William Francis Ainsworth, Dr. Asahel Grant, George Percy Badger, and Austen Henry Layard were the first Orientalists to visit the sacred sanctuary of the Yezidis, the tomb of Sheikh Adi, thereby gaining a closer understanding of the community. Orientalists shared with the world public the data emerging from their definitions and observations of the Yezidis. After the stage of acquaintance and description, one of the subjects investigated was the determination of the origins of Yezidi belief. However, during their initial encounters, the Orientalists obtained contradictory information about the religious traditions of the Yezidis, due to their closed structure toward the outside world and their distrustful attitude toward foreigners. Moreover, the philosophical methods employed by Orientalists, which were far removed from historical realities, constituted another factor that made the identification of the origins of Yezidism even more difficult. Consequently, as a result of the different methods used by the Orientalists, various conflicting approaches emerged. Orientalists who made diverse observations noticed that the Yezidi belief system contained traditions belonging to Judaism, Christianity, and Islam. The fact that certain rituals, symbols, and beliefs found in the Hebrew religions also existed within the Yezidi belief system influenced the directions of the theories proposed by the Orientalists. However, while some Orientalists associated the origins of Yezidi belief with only one of the Hebrew religions, others adopted an approach based on multiple religions.

Dr. Asahel Grant, who studied the origins of Yezidi belief, was among the first Orientalists to argue that Yezidism was of Jewish origin in terms of belief. Asahel Grant attempted to demonstrate that the Yezidi community, as in its racial aspect, was also Jewish in its belief origins, based on five points of reasoning. The first item in Grant's theory was the practice of circumcision among the Yezidis. Grant argues that if the practice of circumcision, which also exists among Muslims, had been taken from Islam, the Yezidis would be considered a sect related to Islam. Among the Orientalists who supported Grant's theories were Bianchi and Kelly. However, the statement of the orientalist Haxthausen that the Yezidi tradition in Armenia did not include the practice of circumcision refutes Grant's theory. Presenting the sacrificial ritual within Yezidism as evidence, Grant points out that this practice corresponds to the characteristics found in the Jewish religion. In addition to the practice of sacrifice, he mentions that the Feast of Unleavened Bread and dietary prohibitions are also Jewish-origin practices.

The prohibition of pork in Islam and the existence of certain vegetable restrictions in Judaism are considered sufficient to refute Grant's theories. According to the fifth item in Grant's theory, the ten lost tribes of Israel who came from the region of Palestine were exiled to the lands of Assyria. By presenting as evidence the fact that the lands inhabited by the Yezidis coincide with the region where the lost Jewish tribes were settled, Grant argued that the Yezidis were of Jewish origin both racially and religiously. While there were Orientalists who supported Grant's theory, there were also those who opposed it. However, due to the lack of scientific evidence and the absence of full support even among Orientalists, Grant's claims did not attract much attention.

Some Orientalists who conducted studies on the Yezidis argued that the origins of the Yezidi belief system were based on Christianity. Among those who strongly supported this theory was the orientalist Isya Joseph. Joseph claimed that the Yezidis had previously belonged to the Christian religion and stated that they had reached their current state due to their ignorance. He argued that the tomb of Sheikh Adi was formerly a Christian church and that this church had been seized by Sheikh Adi, whose monks subsequently converted to Yezidism. Pointing out that another term used for the Yezidis, Daseñi, had previously been employed to refer to a Nestorian bishopric, Joseph endeavored to uphold the evidence of Christian traditions. Joseph also added that the Yezidis of Sinjar were of Christian origin. He emphasized that, compared with the religious traditions of other faiths, the Christian tradition appeared more reasonable. The Orientalists Haxthausen and Dorothy, based on the lifestyle of the Yezidis, argued that the probability of their being of Christian origin was strong. The orientalist Kelly stated that, in addition to venerating Christian clergy, the Yezidis also accepted the divinity of Jesus Christ. In this context, Kelly asserted that the origins of Yezidi belief were based on the Christian religion. The claims of the orientalist Paul that the term Yezidi derived from the name of Jesus; Richardson's remark that hymns praising Jesus Christ and the Virgin Mary were sung at Yezidi funeral ceremonies; and Garnik Asatrian's observation that the triad of Melek Taus, Sheikh Adi, and Sultan Yezid paralleled the Christian Trinity of the Father, the Son, and the Holy Spirit are examples illustrating the approaches to Christian traditions within Yezidism.

In addition to certain Jewish and Christian traditions embedded within the Yezidi belief system, Orientalists have also made references to Islamic traditions. The belief in one God, prophets, angels, and the afterlife within the Yezidi doctrine displayed certain parallels with the structure of Islamic belief. Orientalists such as Drower, Lescot, and Menzel emphasized that the practice of prayer was a ritual of Islamic origin. Although this practice differs in direction, timing, and performance, there are common aspects in terms of purification before worship and praying at specific times. Furthermore, similarities are also evident in practices such as fasting, pilgrimage, almsgiving, sacrifice, prayer, certain religious festivals, bearing Muslim names, and reciting hymns in Arabic. Referring to these common points, Orientalists indicated that certain Yezidi religious practices bore greater resemblance to the traditions found in Islam than to those in Judaism and Christianity. Indeed, the twentieth-century orientalist Guidi was the first to demonstrate that the Yezidi sect originated as a heretical formation emerging from within Islam.